

פדיון וחילול

פדיון הקדש

שנינו במשנה במנחות (ק, ב):

המנחות והנסכים שנטמאו עד שלא קדשן בכלי יש להם פדיון משקדשו בכלי
אין להם פדיון, שלא נאמר פדיון אלא בבהמה.¹

מבואר במשנה שמנחות ונסכים שטרם נתקדשו בכלי שרת קדושים בקדושת דמים
ולכך נפדים, אך לאחר שמניחים אותם בכלי שרת הם מתקדשים בקדושת הגוף ואינם
נפדים. נמצינו למדים ממשנה זאת שפעולת הפדיון מועילה בקדושת דמים ולא
בקדושת הגוף, ועל מנת לבאר זאת יש לעיין באופי פעולת הפדיון.

בבבלי בכמה סוגיות מובא שהמקור להלכת פדיון הקדש הוא הפסוק בפרשת
בחוקותי: "ונתן הכסף וקם לו".² מפסוק זה נלמד שנתינת כסף הפדיון יוצרת פעולת
קנין שבאמצעותה חפץ ההקדש עובר מרשות ההקדש לרשות ההדיוט ובכך נפקעת
קדושתו. נמצא, שעיקר פעולת הפדיון הוא מעשה הקנין מרשות ההקדש ואילו
הפקעת הקדושה מתרחשת כתוצאה מהקנין.

ניתן להביא מספר ראיות נוספות להבנה זאת באופי הפדיון. הראיה הבולטת ביותר
היא המשנה בפרק ראשון של מסכת קידושין שמביאה את הלכת פדיון הקדש בתוך
רצף של משניות העוסקות בסוגי הקנינים השונים (א, ו):

רשות הגבוה בכסף ורשות ההדיוט בחזקה.

ממשנה זאת נלמד שפדיון הקדש ביסודו הוא קנין מגבוה, וכמו שקנין מרשות
ההדיוט הוא בחזקה כך הקנין מרשות הגבוה הוא בכסף. ראיה נוספת לכך עולה
מהמשנה במסכת בבא מציעא שממעטת את ההקדש מדיני אונאה (ד, ט):

אלו דברים שאין להם אונאה העבדים והשטרות והקרקעות וההקדשות.

1. פירוש רש"י: המנחות והנסכים עד שלא קדשו בכלי - לא קדשו קדושת הגוף אלא קדושת
דמים שצריך לפדותן והדמים קדושים. והעופות והעצים והלבונה וכלי שרת שנטמאו אין
להם פדיון - שלא נאמר פדיון בקדושת הגוף אלא בבהמה בעלת מום כדמפרש בגמרא.
2. ##ברכות מז, ב. ועיין בתוספות שבת (קכח, א) שמציינים שדרכו של הש"ס לקצר והפסוק
השלם הוא: "וְיִסַּף חֲמִשִּׁית כֶּסֶף עֲרֻכָּךְ עָלָיו וְקָם לוֹ" (ויקרא כ"ז, יט).

אונאה היא הלכה שנאמרה בעולם הקניין, ומכך שהמשנה רואה צורך למעט הקדש מהאונאה יש להוכיח שפדיון הקדש הוא פעולה קניינית, ובדומה לפעולות הקניין בעבדים בשטרות ובקרקעות שנתמעטו מדיני אונאה.³

הבנה זאת בפדיון הקדש עולה מדברי רש"י בבבא מציעא שלומד שהמקור לשיטת רבי יוחנן שמעות קונות דבר תורה הוא הפסוק של 'ונתן הכסף וקם לו' שנאמר לגבי פדיון הקדש (מו, ב):

סבר לה כר' יוחנן - דאמר לקמן דבר תורה מעות קונות, כדאשכחן גבי קונה מן ההקדש, שאמרה תורה ונתן הכסף וקם לו.

מבואר מכך שלדעת רש"י פדיון הקדשות הוא פעולת קניין של חפצי הקדש, ועל כן הוא יכול לשמש כמקור לדין קניין כסף בכל התורה.⁴ ראשון נוסף שניתן להוכיח ממנו כהבנה זאת הוא התוספות שדנים ביישום דין 'הואיל' בהקדש⁵ (פסחים מו, ב ד"ה הואיל):

ועוד תי' ר"י... והואיל אי בעי פריק נמי לא אמרינן דאם כן היה קונה אותו דאטו נחשוב חמץ של נכרי כשלו הואיל אי בעי קני ליה.

התוספות מבארים שאין אומרים את הכלל של הואיל ואי בעי פריק כדי לאסור חמץ של הקדש באיסורו בל יראה ובל ימצא. הסבר דבריהם הוא שדין הואיל נאמר

3. אולם, להלן נתלה זאת במחלוקת האמוראים בהבנת פטור אונאה בהקדש.
4. אמנם, הרמב"ן במסכת בבא מציעא דוחה את המקור של רש"י (מו, ב ד"ה דבר תורה): "ורש"י ז"ל פירש כדאשכחן גבי קונה מן ההקדש שאמרה תורה ונתן הכסף וקם לו, ואינו מחזור דמהקדש לא גמרינן הדיוט, ועוד דאימעית ליה הקדש מהכא שהרי אינו בתורת אונאה". הרמב"ן מביא שני נימוקים לדחות את המקור מפדיון הקדש. הראשון הוא העקרון הכללי שאין לומדים חולין מקדשים (ע' פסחים מה, א). השני הוא שפדיון הקדש אינו בתורת אונאה. ביחס לנימוק זה ניתן להתלבט האם מדבור בחילוק נקודתי בין התחומים, או שכוונתו לומר שפדיון הקדש שונה מהותית מקניין כסף ולדעתו הפדיון מועיל כפעולת חילול ולא כקניין מגבוה. מאידך, יתכן שהרמב"ן סובר שפדיון הקדש מועיל מדין כסף קניין, ולכך הוא אינו יכול להיות מקור לקניין מעות שהוא הלכה של כסף שווי, כפי שיתבאר להלן.
5. העקרון של 'הואיל' אומר שכיון שיש אפשרות לשינוי במצב הקיים, אף על פי שאפשרות זו אינה צפויה, יש לקחת שינוי זה בחשבון כאשר קובעים את הדין. ובמקרה של הגמרא בפסחים, מאחר שיש אפשרות שהאדם ישאל על הפרשת החלה וכך יחזירו למפרע למצב של טבל, יש לראות את החלה כבר עכשיו כנמצאת ברשותו של המפריש לענין האיסור של כל יראה ובל ימצא.

בפעולות איסור בלבד, כגון שאלה בהקדש, אך פדיון הקדש הוא פעולה ממונית, שהפורה קונה את החפץ מרשות ההקדש ובכך נפקעת קדושתו.⁶ לאור הבנה זאת באופי הפדיון, חילוק המשנה במנחות בין קדושת דמים ובין קדושת הגוף מוכן ביותר: קדושת דמים היא קדושת שווי שנובעת מהבעלות הממונית של הקדש, בעוד שקדושת הגוף היא קדושה שחלה בחפץ עצמו ונובעת מיעוד החפץ למטרות עבודה.⁷ מאחר שכך, הלכת פדיון הקדש, פעולת מקח עם רשות גבוהה, נאמרה בקדושת דמים בלבד ולא בקדושת הגוף.^{8 9}

6. אולם בהמשך התוספות מובא תירוץ נוסף ש"כיון שנתחמץ שום אדם לא יפדנו". ויש לעיין האם תירוץ זה חולק בהבנת אופי הפדיון, שלדעתו פדיון הקדש הוא פעולה איסורית, או שהוא סובר ששייך לומר את סברת הואיל בפעולה קניינית.
7. מקור חשוב בענין הזה הוא המימרא של רב (חולין קלט, א) בענין תרנגולת שמרדה, ועיין קובץ שיעורים קידושין סימן מ"ב. ויש להעיר שמצאנו דוגמאות לחפצים שנמצאים בבעלות ההקדש שאין בהם קדושת הקדש (עיין לדוגמא בבא מציעא דף נז, ב ובקובץ שיעורים ח"ב סימן כ' סע' ו'). בענין זה ראוי לציין את החילוק בין המושגים של קדושת הגוף שממוקדת בקדושת החפצא ובין קדושת מזבח שמוגדרת כקדושת יעוד (להרחבה עיין בספר מנחה וזבח בפרק שעוסק ביעוד הקדשים וסוג הקדושה).
8. אמנם, ראוי לציין שבסוף המשנה במסכת מנחות מוזכרת אפשרות של פדיון הקדש בקדושת הגוף, פדיון פסולי מוקדשים. ולכאורה פדיון מסוג זה איננו מעשה קנין אלא חילול קדושה (הבנה שניישה להלן בפדיון מעשר שני). אם נלך בכיוון זה הרי שיש להתייחס לפדיון פסולי מוקדשים כהלכה אחרת שמבוססת על מקורות אחרים (המקור לפדיון בקדושת דמים הוא הפסוק "ונתן הכסף וקם לו", ואילו המקור לפדיון פסולי המוקדשים הוא הפסוק "ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו ממנה קרבן לה' והעמיד את הבהמה לפני הכהן"). אולם, דרך אחרת בהבנת הלכה זאת היא על פי דברי הגר"ח (מובא בקובץ הערות בסימן נד, ד) שמבאר שפסולי המוקדשים שהוממו פקעה מהם קדושת הגוף וחלה עליהם קדושת דמים, ולכך מועיל בהם פדיון. נמצא, שלדעת הגר"ח הלכת פדיון פסולי מוקדשים היא אותה הלכה של פדיון כמו בשאר סוגי ההקדש.
- שני מקרים נוספים של פדיון שמצאנו בתורה הם פדיון קונמות ופדיון פטר חמור, ונעיין בקצרה בכל אחד מהם. בענין קדושת הקונמות נחלקו הסוגיות. על פי הסוגיא בכתובות (נט, ב) הקונמות קדושים בקדושת הגוף, ואילו מהגמרא ביבמות (פח, א) עולה שהקונמות קדושים בקדושת דמים. מחלוקת זאת נמשכת בראשונים: לפי הרמב"ן בשבועות (כב, א) יש לקונמות קדושת בדיק הבית שהיא קנין לגבוה, ולפי הר"ן בנדריים (פו, ב) הקונמות הם קדושת מזבח. בענין אופי הפדיון מצאנו מחלוקת באחרונים. הקצות החושן (ק"ז, ב, ה) מבאר שפדיון קונמות מועיל כקנין מגבוה (האחרונים העירו שהקצות עוסק במקרה שבו הקונם יוצא לחולין ואין שום דבר שמתקדש כנגדו, ומכאן שעצם ההוצאה מרשות הגבוה היא המפקיעה את קדושת הקונם ולא שהקדושה עוברת לחפץ אחר). מאידך, הקובץ הערות (סימן נ"ב) והקהילות יעקב (ערכין סימן ו) סוברים שפדיון קונמות הוא העברת קדושת

אולם, עדיין יש מקום להסתפק בהבנת אופי פעולת הקנין שמתרחשת בפדיון, וזאת בעקבות שני הכיוונים שהאחרונים מעלים במהות קנין כסף. שיטת הסמ"ע (ק"צ, א) שקנין כסף הוא קנין שווי, והכסף ניתן כתמורה לחפץ הנקנה. מאידך, הט"ז (ק"צ, א) סובר שהעברת הכסף היא מעשה קנין בדומה לקנין השטר או קנין החזקה, ולכן קנין זה מועיל אפילו בכסף שאינו מגלם את שווי החפץ הנקנה.¹⁰ האבני מילואים כותב באופן פשוט שפדיון הקדש מועיל כקנין שווי, ולכן הוא מביא את שיטת רש"י בבבא מציעא שלומדים מפדיון הקדש שמעות קונות כראיה לשיטת הסמ"ע (כט, ב):¹¹

ולענ"ד נראין דברי הסמ"ע דכסף היינו מדמי שיווי המקח דרש"י בפ' הלוקה עובר [בכורות יג, א] בהא דאמר ר' יוחנן דבר תורה מעות קונות דיליף מדכתיב

הקונם מחפץ לחפץ. נמצא, שלדעת אחרונים אלו פדיון קונמות שונה מפדיון הקדש ודומה יותר לפדיון מעשר שני, כפי שיתבאר להלן. לגבי פדיון פטר חמור, הגמרא בבכורות (ט, ב) מביאה מחלוקת תנאים האם פטר חמור אסור בהנאה: רבי יהודה סובר שהוא אסור בהנאה, ורבי שמעון סובר שהוא מותר בהנאה. נמצא שלדעת רבי שמעון פדיון פטר חמור אינו דומה לפדיון בשאר התורה, אלא הוא הלכה מיוחדת באופי המתנה של פטר חמור, שהתורה לא חייבה את האדם לתת את החמור עצמו לכהן אלא את שוויו בלבד. אולם, אף לשיטת רבי יהודה יש להוכיח שפדיון פטר חמור שונה באופיו משאר פדיונות בתורה, שהרי פדיון זה אינו תופס את דמיו. אמנם, בביאור שיטתו נחלקו האחרונים. יש שביארו שלדעת רבי יהודה פטר חמור אסור בהנאה אך אין בו קדושה כלל. נמצא לפי ביאור זה שפדיון פטר חמור אינו דומה לפדיון הקדשות, אלא הוא דין עצמאי של פדיון המתיר איסור הנאה (עיין לדוגמא: שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד פ"ד; חידושי הגרי"ז בכורות יא, א ד"ה בגמ' הפודה). מאידך, יש אחרונים שביארו שלדעת רבי יהודה יש לפטר חמור קדושה (ועיין בכורות דף ה, ב ותוספות בבא קמא סח, ב סוף ד"ה הוא דאמר) אלא שעל ידי הפדיון הפטר חמור מקיים את יעודו ובכך פקעה קדושתו (אמנם, עיין בקובץ ביאורים בכורות אות ב' שלמד מפדיון פטר חמור שעיקר פעולת הפדיון בכל סוגי ההקדש הוא הפקעת הקדושה מהחפץ הנפדה. אמנם, לענ"ד מסתבר יותר לראות את פדיון פטר חמור כיוצא מן הכלל ולא כלמד על הכלל).

9. ולהלן נציע אפשרות שקיימים שני דינים בפדיון הקדש, פדיון מדין מקח ופדיון מדין חילול.

10. השו"ע כותב בענין קנין כסף (ק"צ, ב): "בכסף כיצד? מכר לו בית או שדה ונתן לו כסף שוה פרוטה קנה". מפשטות לשונו עולה שפרוטה אחת קונה את כל הבית או את כל השדה, וכך סבר הט"ז. אולם, הסמ"ע נרתע מהבנה זאת והדעתו כל מהות קניין כסף היא תמורה, ועל כן נתינת פרוטה קונה אך ורק שדה ששווה פרוטה. קניית שדה ששווה יותר מפרוטה באמצעות פרוטה מתאפשרת לדעתו רק משום ששאר ערך השדה נזקף על הקונה במלווה, ובכך הוא קונה שדה תמורת תשלום מלא.

11. אולם, ניתן לחלק בין קנין 'כסף' בקרקעות לקנין 'מעות' במטלטלין, ועיין בשו"ת מהרש"ם ח"ה ס"ג (וכן מקובל בשם הגרי"ד).

ונתן הכסף וקם לו ויליף הדיוט מהקדש והתם במעשר שני כסף חילול הוא משיוי המעשר.¹²

אולם, עיון בדברי הראשונים מעלה תמונה אחרת במהות קנין הפדיון. המשנה בערכין (ח', א) מלמדת שבפדיון הקדש, כמו בתחומים נוספים בתורה, שוה כסף מועיל ככסף. הראשונים נחלקו מהו המקור לכך ששוה כסף ככסף. התוספות בקידושין (ב, א) כותבים שהלכה זאת נלמדה מגז"כ, ואילו הרמב"ן בקידושין סובר שהיא נלמדה מסברא, "שבכל מקום שנאמר כסף בקנין שוה כסף בכלל".¹³

לכאורה, הראשונים נחלקו בסברת הלכת שוה כסף: לדעת התוספות קיים צורך עקרוני בכסף דווקא, אלא שהתורה מחדשת ששוה כסף הוא תחליף לכסף. מאידך, הרמב"ן סובר שבאופן עקרוני אין צורך בכסף עצמו, אלא בשווי הממוני של הכסף, ולכן מסברא ניתן להרחיב זאת לשוה כסף.¹⁴ גישה שלישית שניתן להעלות היא שיש חילוק בענין זה בין תחומים שונים בתורה, ובתחומים מסוימים יש צורך בכסף ובתחומים אחרים יש צורך בממון. ואכן, הגר"ח הולך בכיוון זה בביאור שיטת התוספות (חידושי הגר"ח על הש"ס קידושין ב, א):

ונראה דגם התוס' מודו בשאר קנינים דאמרינן מסברא דשו"כ ככסף, וכמו שמצינו דמהני דמי שור בפרה וחליפין דחזינן דעיקר הדבר (הוא בזה) שקיבל תמורה, ובאמת התוס' הביאו ראיה רק מהקדש וערכין ופדיון הבן ועבד עברי. ונראה דחלוק שאר קנינים מקידושין, דבשאר קנינים שלא מחיל דינים על החפץ, די בזה שהשני מתרצה בעד השו"כ, אבל בקדושין שמחיל דינים על האשה שקנויה לו ואסורה על העולם, הו"א דבעינן כסף דוקא ולא שו"כ כמו שמצינו שאין הקדש מתחלל על קרקע וכן מע"ש.

הגר"ח מבאר שבתחום הקניינים הלכת שוה כסף נלמדת מסברא,¹⁵ ואילו בתחומים אחרים – פדיון הקדש, פדיון הבן ועבד עברי – היא נלמדת מגז"כ. הסבר הדבר¹⁶ שבהלכות קניינים מדובר בכסף שווי ולכן אין עדיפות לכסף על גבי שוה כסף.

12. אמנם, דבריו צריכים עיון שהרי הפסוק "ונתן הכסף וקם לו" נאמר בפדיון הקדש ולא בפדיון מעשר שני, ולהלן נדון בהגדרת ערך הפדיון בהקדש ובמעשר שני.
13. בשונה מהתוספות, הרמב"ן אינו עוסק בתחום של פדיון הקדש בפרט אלא בתחומים נוספים של שוה כסף, וע' בתוספות טוך שם.
14. ע' דברי יחזקאל סימן ל"ח.
15. ומסתבר שאף הלכות גניבה וגזילה שייכות לקבוצה הזאת.
16. וכך ביאר מו"ר הרב אהרון ליכטנשטיין זצ"ל בשם הגרי"ד, ובשונה מעט מכפי שעולה בדברי הגר"ח.

מאידיך גיסא, בתחומים של פדיון הקדש וכדומה הכסף משמש ככסף קנין ולכן לולא הגזה"כ ראוי היה לצמצם זאת לכסף ממש.¹⁷
ביטוי מפורש יותר להבנה זאת עולה בדבריו המחודשים של הרמב"ם בהלכות מעילה (ד', ו):

וכיצד יעשה כדי להציל החנוני מן החטא עד שיהיה מותר להשתמש בכל המעות, נוטל פרוטה של חולין או כלי כל שהוא ואומר פרוטה של הקדש בכל מקום שהיא מחוללת על זה.

הרמב"ם כותב שפדיון הקדש מועיל ב"כלי כל שהוא", ומשתמע מדבריו שאפילו כלי שאינו שוה פרוטה כלול בהלכות פדיון. אם כן, מבואר בדברי הרמב"ם שפדיון הקדש איננו קנין שווי שהרי פחות משהו פרוטה אינו יכול להיות כסף שווי. נראה אפוא שלדעת הרמב"ם הפדיון פועל כמעשה קנין, וכלי שלם הוא חפץ חשוב שניתן לקיים איתו מעשה קנין אף אם אין בו שוה פרוטה.¹⁸

פדיון מעשר שני

פחות משהו פרוטה

בגמרא בכבא מציעא מובאים דברי חזקיה בענין חילול מעשר שני שאין בו שוה פרוטה. לדבריו, מעשר שני שאין בו שוה פרוטה אינו מתחלל על מעות רגילים אלא רק על 'מעות הראשונות', מעות שכבר חללו עליהן מעשר שני פעם אחת (נב, ב):

גופא, אמר חזקיה: מעשר שני שאין בו שוה פרוטה, אומר: הוא וחומשו מחולל על מעות הראשונות, לפי שאי אפשר לו לאדם לצמצם מעותיו.

מאחר 'שאי אפשר לו לאדם לצמצם מעותיו', הרי שנשאר בהן חולין פחות שוה פרוטה שעליו הוא מחלל. הגמרא מביאה כמקור לדבריו את דרשת הפסוקים (נג, ב):

תנו רבנן: אם גאל יגאל איש ממעשרו - ממעשרו ולא כל מעשרו, פרט למעשר שני שאין בו שוה פרוטה.

אמנם, דברי חזקיה אינם תואמים לכאורה את הנאמר בדרשה, שהרי מהדרשה עולה שמעשר שני שאין בו שוה פרוטה אינו מתחלל כלל, ואילו חזקיה סובר שמעשר שני שאין בו שוה פרוטה מתחלל על מעות הראשונות. התייחסות לקושי זה עולה בדברי התוספות רא"ש (נב, ב ד"ה הוא וחומשו):

17. ולהלן נעסוק בהרחבה בהגדרה הייחודת של כסף בפדיון מעשר שני.
18. וכמובן שזאת לאחר שלמדנו את הגזה"כ שמרבה שוה כסף ככסף. ונציין שהרשב"א בשבועות דף לט, ב מצדד שניתן לקדש אישה בכלי שאינו שוה פרוטה.

תימה מנא לן חלוק זה דמתחלל על מעות הראשונות דפשט הפסוק משמע שהדבר תלוי במעשר אם יש במעשר שוה פרוטה מתחלל ואם לאו אינו מתחלל ואם יש בו שוה פרוטה ומחצה מתחלל על שתי פרוטות כיון דיש במעשר שוה פרוטה ויותר, ובכולה שמעתין משמע שהדבר תלוי בכסף אם הוא סלע או איסר וכבר נתפס מקצתו בקדושת מעשר יכול לחלל עליו פחות משוה פרוטה.

הרא"ש מעלה שתי גישות בהבנת החסרון של מעשר שני שאין בו שוה פרוטה. הגישה הראשונה עולה בהבנה הפשוטה של הדרשה ולפיה פחות משוה פרוטה הוא חסרון במעשר עצמו, שמעשר שני שאין בו שוה פרוטה איננו בר פדיון כלל. לעומת זאת, מדברי חזקיה עולה שפחות משוה פרוטה הוא חסרון בכסף הפדיון, שמעשר שני אינו יכול להתחלל על מעות ששוים פחות משוה פרוטה. מכיון שכן, ניתן לפדותו על פחות משוה פרוטה מתוך מטבע ששויו יותר משוה פרוטה וכבר חללו עליו מעשר, כך שבסופו של דבר קדושת המעשר חל על מטבע שהערך הכולל שלו הוא יותר משוה פרוטה.¹⁹ התוספות רא"ש בהמשך דבריו מכריע כגישה הראשונה שמעשר שאין בו שוה פרוטה אינו בר פדיה מהתורה, ואת דברי חזקיה הוא מעמיד כדין דרבנן בלבד (נג, ב):²⁰

משמע דכשאין בו פרוטה אין לו פדייה אלא מדרבנן וחזקיה מדרבנן קאמר ואף על גב דלפי מאי דפרישית לעיל דהכל תלוי בכסף אפשר לפרש דמדאורייתא

19. אמנם, כאמור גם במעות אלו שווי החולין אינו מגיע לשוה פרוטה, אך הערך הכולל של המטבע הוא יותר משוה פרוטה. ומכאן נלמד שהליקוי בפחות משוה פרוטה לדעת חזקיה איננו במעשה הפדיון, שהרי מעשה הפדיון נעשה עם ערך החולין בלבד, אלא מדובר בליקוי בחלות קדושת המעשר על מטבע ששויו פחות משוה פרוטה. ראייה נוספת לכך עולה ברמב"ם בהלכות מעשר שני (ח', ו) שכותב שמעות מעשר שני שאין בהן שוה פרוטה פקע מהן קדושת המעשר, ובפירוש המשניות (ד', ח) הוא מבאר את שיטתו כך: "לפי שהכלל אצלינו כל פחות משוה פרוטה אינו חשוב כלום בכל התורה, לא לענין גזל ולא לענין נהנה מן ההקדש ולא לשום ענין ויתבאר זה בכמה מקומות". הסבר דבריו הוא שקדושת מעשר שני חלה על מעות הפדיון בתורת קדושת דמים ולכך היא אינה יכולה לחול על דבר שאינו מוגדר כממון. ואכן, הרא"ש בפירושו למשנה דוחה את ביאור הרמב"ם למשנה בהסתמכו על דברי חזקיה שמהם עולה שפירות שאין בהם שוה פרוטה יכולים להתקדש בקדושת מעשר שני. אמנם, המקדש דוד (מעשר שני סימן ה') דוחה את הראיה, ומבאר שיש לחלק בין פירות מעשר שני שקדושתן קדושת הגוף למעות מעשר שני שקדושתן קדושת דמים (ועיין בשו"ת מנחת שלמה סימן סז').

20. אולם, עיין בדברי הרמב"ן דף נג, א בד"ה דלא פריק שהולך בכיוון של הרא"ש אך מבאר את דברי חזקיה כדין עקרוני, שבפדיון על המעות הראשונות הפדיון האחרון על הפחות משוה פרוטה מצטרף עם הפדיון הראשון, ודבריו צריכים תלמוד.

אית ליה פדייה על מעות הראשונים, מ"מ פשטיה דקרא משמע ממעשרו ולא כל מעשרו פרט למעשר שאין בו שוה פרוטה שאינו בר פדייה.

ראשון נוסף שנוקט בעמדה דומה הוא הראב"ד בשיטה מקובצת שלומד מהסוגיה שאיסור 'לא תוכל לאכול בשעריך' לא נאמר במעשר שני שאינו שוה פרוטה, ומכאן שלדעתו החסרון במעשר עצמו (דף נג, א):²¹

דאורייתא ודרבנן לא מצטרפי. פירוש מעשר שני שאין בו שוה פרוטה מן התורה אינו צריך פדיון ויכול לאכול חוץ לחומה לפי שאין לו כסף וכתוב וצרת הכסף.

לעומתם, הריטב"א מבאר שדברי חזקיה נאמרו ברובד הדאורייתא, ולדעתו מעשר שאין בו שו"פ מתחלל מהתורה על מעות הראשונות, כפי שעולה בפשטות הסוגיא, ואת דרשת הפסוקים הוא מבאר בהתאם לכך (נב, ב ד"ה גופא):²²

אלא ודאי הא דחזקיה דאורייתא וסבירא ליה ודאי מתניתא דלקמן ומיהו כי אמר רחמנא דאין לו פדיון היינו בפני עצמו אבל על מעות הראשונות יש לו פדיון ויוצא לחולין.

ראיה לשיטת הריטב"א עולה מהירושלאמי במסכת מעשר שני שמבאר את ההלכה של שווה פרוטה בפדיון כדין בתוספת חומש, ואילו הפדיון עצמו מועיל אף במעשר שני שאין בו שווה פרוטה (ד', ב):

רבי יעקב בר אידא בשם רבי סימיו כל מעשר שני שאין בקרנו שוה פרוטה אינו מוסיף חומש. רבי יוסי בי רבי סימון בשם ר"י כל מעשר שני שאין בחומשו שוה פרוטה אינו מוסיף חומש.

נראה לבאר ששתי עמדות אלו, עמדת הרא"ש שמהתורה מעשר שאין בו שו"פ אינו מתחלל אפילו על מעות הראשונות ועמדת הריטב"א שהוא מתחלל מהתורה על מעות הראשונות, נחלקו בהבנת אופי פדיון מעשר שני. לדעת התוספות רא"ש והראב"ד פדיון מעשר שני הוא מעשה קנין עם רשות גבוה ולכן מעשר שני שאין בו שו"פ אינו בר פדיון כשם שאינו בר הקנאה.²³ לעומת זאת, שיטת הריטב"א שפדיון

21. וכעין זה עולה בתוספות רא"ש בדף נג, ב.

22. וכן משמע מפירוש רש"י בדף נג, ב ד"ה לא מבעיא (שלא כפי שהריטב"א כותב בדעתו). ועיין בגרי"ז בכורות דף ל, א שמוכיח שזוהי שיטת התוספות שם.

23. ראשון נוסף שהולך בכיוון זה הוא המאירי בדף נג, ב שמשווה את פעולת הפדיון בפחות משו"פ לדיני מעילה בפחות משו"פ (ד"ה כבר בארנו): "ולא סוף דבר שאין בגוף המעשר שוה פרוטה שזה אינו כלום שאף בנהנה מן ההקדש בפחות משהו פרוטה לא מעל" (ועיין חידושי הגר"ח על הרמב"ם הלכות מעילה ח', א)

מעשר שני אינו מעשה קנין אלא מעשה חילול של קדושת המעשר, ולכן ניתן לפרות מעשר שני שאין בו שווה פרוטה.²⁴

אולם, כל זה לענין פדיון מעשר שני, אך פדיון הקדש בוודאי שאינו מועיל בפחות משו"פ כיון שפדיון זה פועל כקנין מרשות ההקדש.²⁵ ואכן, הגר"ח מוכיח מסוגיה זאת שקיים הברל מהותי בין פדיון הקדש ופדיון מעשר שני, וזאת בהתאם להבנת הריטב"א בסוגיא (קובץ שיעורים ח"ב ס"כ):²⁶

ובהא דאמר ר"י ד"ת מעות קונות פירשו הראשונים דיליף לה מדכתיב ונתן הכסף וקם לו, ושמעתי להקשות מחכם אחד דמזה מוכח דלחילול הקדש צריך דיני קנין דאל"כ אין ראי' מחילול לקנין דקרא דונתן הכסף איירי בחילול, ולפי"ז קשה בהא דאמר חזקיה מע"ש שאין בו שו"פ אומר הוא וחומשו מחולל על מעות הראשונים שא"א לאדם לצמצם מעותיו ואי נימא דא"א לחילול בלא דיני קנין מאי מהני הא דמעות הראשונות, הא מ"מ פחות משו"פ אינה עושה קנין ובודאי לענין קנין בהדיוט לא מהני הא דמעות הראשונות עכ"ד, והצעתי קושיא זו לפני כ"ק מו"ר חיים הלוי זצ"ל, והשיב לי בקצרה דאין ראי' מהקדש למע"ש, עכ"ל. והיינו דאפילו אם נאמר דלחילול הקדש צריך דיני קנין מ"מ במע"ש אינו כן.

24. ויש לעיין בהקשר זה בסתירה שקיימת בשיטת הרמב"ם. בהלכות מעשר שני ב', ט הרמב"ם פוסק שמעשר שני שאין בחומשו שו"פ נאסר מדרבנן בלבד, וזאת בהתאם לשיטת הרא"ש והראב"ד. מאידך, בהלכות מעשר שני ה', ד הוא פוסק בשיטת הירושלמי שמעשר שני שאין בחומשו שו"פ אין מוסיפים עליו חומש, ומשמע שהפדיון עצמו מועיל אף בפחות משו"פ כשיטת הריטב"א. ונראה שעל מנת לבאר את שיטתו יש לחלק בין ההלכות השונות שנאמרו במעשר שני. קביעת הרמב"ם שמעשר שני שאין בו שו"פ תוקפו מדרבנן נאמרה לגבי מצוות אכילת המעשר ואיסור האכילה מחוץ לירושלים, הנושא המרכזי של פרק ב' מהלכות מעשר שני. אולם, מלבד הלכות אלו קיימים איסורי אכילה נוספים שמוזכרים בפרק ג' כגון ערל טמא ואונן, ולגבי איסורים אלו הרמב"ם כותב שפדיון בפחות משו"פ הוא מדאורייתא. נמצא, שלדעת הרמב"ם מעשר שני שאין בו שו"פ יש לו המעמד האיסורי של מעשר שני בלא הקדושה והיעוד למצוותה (עיין מקדש דוד מעשר שני סימן ז', וחזו"א דמאי ג, יג שמעלים ביאור דומה בשיטת הראב"ד, ובקרבן אורה זבחים קיט, א לענין מעשר שני בנוב וגבעון).

25. רש"י בגיטין (דף יב, ב ד"ה בפחות) סובר שקדושת הקדש אינה יכולה לחול על חפץ ששוויו פחות משו"פ, אך התוספות חולקים עליו. המנחת חינוך במצוה שנ"ג מבאר שאף לדעת התוספות אין אפשרות לפרות הקדש ששוויו פחות משו"פ כשם שמקח אינו מועיל בפחות משו"פ. אולם, כפי שכבר הזכרנו לעיל מדברי הרמב"ם עולה שניתן לפרות הקדש בפחות משו"פ כאשר מדובר בכלי שלם, וזאת מההלכה של כסף קנין.

26. וכעין זה במנחת שלמה סימן סז' אות ד'.

פדיון מעשר שני הוא מעשה חילול ולכן מועיל בפחות משו"פ, ואילו פדיון הקדש הוא מעשה קנין שמחייב שו"פ.

שוה מנה שחללו על שו"פ

המשנה בבבא מציעא מונה את פדיון הקדש בתוך רשימת הדברים שאין בהם דין אונאה (ד', ט):

אלו דברים שאין להם אונאה: העבדים, והשטרות, והקרקעות, וההקדשות.

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים האם הפטור של הקדש מאונאה נאמר בדין אונאת שתות בלבד או אף בדין ביטול מקח ביותר משתות (נו, א):

רבי יונה אמר: אהקדשות, רבי ירמיה אמר אקרקעות, ותרוייהו משמיה דרבי יוחנן אמרו: אונאה (בשתות) - אין להם, ביטול מקח - יש להן. מאן דאמר אהקדשות (שביטול מקח יש להם) - כל שכן אקרקעות, מאן דאמר אקרקעות - אבל אהקדשות לא, כדשמואל. דאמר שמואל: הקדש שוה מנה שחיללו על שוה פרוטה - מחולל.

רבי יונה סובר שאף שאין אונאה בשתות בפדיון הקדש יש בו ביטול מקח ביותר מכך, ואילו רבי ירמיה סובר שאין אפילו ביטול מקח אצל הקדש, וזאת בהתאם לשיטת שמואל ששוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל. לכאורה ניתן לבאר שהאמוראים נחלקו בהכנת אופי הלכת פדיון הקדשות: לדעת רבי יונה פדיון הקדש הוא מעשה קנין מרשות ההקדש ולכן יש בו דיני ביטול מקח,²⁷ ואילו לדעת רבי ירמיה ושמואל הוא מעשה חילול קדושה ולכן אין בו אפילו ביטול מקח.²⁸ הוכחה לכך עולה בדברי התוספות רי"ד שמשווה את דין פדיון שוה מנה על שו"פ למעילה בהנאה ששוה פרוטה שמוציאה כלי שלם לחולין (נו, א ד"ה הקדש):

דמשעה שנהנה ממנו בפרוטה אוקמיה רחמנא ברשותיה ויצא לחולין וה"נ בפדיון, משעה שנתן פרוטה תחתיו יצא הכלי לחולין.

27. כפי שמבואר בלשונו של רש"י בסוף העמוד: "ומר לית ליה דשמואל - קסבר: כיון דאיכא יתר משתות - לאו דרך מקח הוא, וכיון דלגבי מקח לאו מידי הוא - גבי חילול נמי לאו מידי עבד".

28. לחילופין, ניתן לבאר זאת באמצעות ההבנה שפדיון הקדש הוא 'כסף קנין', ונציע זאת להלן בשיטת הרמב"ם.

מבואר בדבריו שכשם שלענין מעילה כניסת החפץ לרשות המועל מתרחשת כתוצאה מחילול הקדושה ש"אקומיה רחמנא ברשותיה", כך לענין פדיון הקדש חילול הקדושה עיקר והקנין מרשות ההקדש מתרחש ממילא.²⁹

כך ניתן לבאר את שיטת התוספות בתמורה (כו, ב ד"ה לא אמרו) שכותבים שדינו של שמואל, ששוה מנה שחללו על שו"פ מחולל, נאמר בפדיון בעלים בלבד ולא בפדיון אדם אחר. הסבר הדבר שפדיון על ידי בעלים הוא פדיון בדרך חילול שבו חילול הקדושה עומד במרכז ולכך הוא מועיל בפחות משוויו, בעוד שפדיון על ידי אדם אחר הוא פדיון בדרך מקח ולכך הוא מועיל בערכו של החפץ בלבד, ועוד נדון בדבריהם להלן.

אמנם, הרמב"ם פוסק את דינו של שמואל בהלכות ערכין (ו', ה) בלא לחלק בין סוגים שונים של פדיון, ומשמע מדבריו שהלכה זאת נאמרה אפילו בפדיון על ידי אחר שהוא בדרך מקח.³⁰ נראה שהרמב"ם הולך בדרכו הכללית שפדיון הקדש פועל מדין כסף קנין, ובקנין מסוג זה אין צורך שערך הכסף הקונה והחפץ הנקנה יהיו שווים, ולכן פרוטה אחת יכולה לפדות חפץ בשווי מנה.³¹

ראשון נוסף שמבאר את דינו של שמואל במושגים קנייניים הוא רש"י. בתחילת דבריו רש"י כותב שהסיבה לכך שאין בפדיון הקדש ביטול מקח היא שלגבי הקדש לא קיימת מציאות של טעות (נו, א ד"ה כל שכן, ד"ה אבל, ד"ה מחולל):

אף על גב דליכא טעות כלפי שמיא - ואפילו הכי אמרינן ביטול מקח - כל שכן דלגבי חבריה, דאיכא למימר טעה ואדעתא דהכי לא אקנייה, כל שכן דהדר. אבל אהקדשות לא - דאילו גבי הדיוט אמרינן טעה, ואדעתא דהכי לא אקני, אבל אהקדש, ליכא למימר הכי...וטעות נמי ליכא למימר בהו דמאן טעה.

מאידך, בהמשך דבריו עולה שהטעם הוא שלחפצי ההקדש אין ערך קבוע אלא ערכם נקבע על פי הערכת הפודה בשעת הפדיון (ר"ה אף צריך):

29. תורת הקודש סימן לח' סע' ב'. ועיין חידושי הגר"ח בבא מציעא דף נו, א (הוצאת אורייתא), ובדבריו של הרב יעקב אילן בהערות לתוספות שאנן בכורות הערה 25.

30. וכן לומד המנחת חינוך במצוה רמז, ט.

31. לחילופין, ניתן להסביר שהרמב"ם אינו מסכים לחלוקה בין שני סוגים של פדיון, ואף פדיון של אדם אחר הוא בדרך חילול. אולם, להלן נוכיח שאף הרמב"ם מסכים לחלוקה שבין שני סוגי פדיון (בהסתמך על דבריו בהלכה ד').

אף צריך לעשות לו דמים דבר תורה. דגבי הקדשות ערכך כתיבא בכולהו וקסבר ערכך שוויו משמע ור' יוחנן סבר ערכך כל דמים שיערכוהו משמע לי אם זול אם יוקר.³²

אולם, בין כך ובין כך עולה מדברי רש"י שבאופן עקרוני שמואל סובר שפדיון הקדש הוא קנין מגבוה, אלא שמשיקולים שונים דיני אונאה וביטול מקח נתמעטו מסוג קנין זה.

ולענין פדיון מעשר שני, בסוגיא בבבא מציעא לא מבואר מה הדין במעשר שני שנפדה שווה מנה על שווה פרוטה, והראשונים נחלקו בשאלה זאת. התוספות בראש השנה מצייגים שתי דעות (לא, א ד"ה וביקש):

ויש לומר דיכולין לחלל שוה מנה על שוה פרוטה כדאמרינן (ב"מ דף נז.) הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל...ומיהו אין ראייה מהקדש למעשר שני... ומיהו בהלכות גדולות ובשאלתות דרב אחאי פסקו דבמעשר שני ובכרם רבעי יכול לחלל שוה מנה על שוה פרוטה.

שיטת התוספות שמעשר שני נפדה בשוויו בלבד. מאידך, ההלכות גדולות והשאלתות סוברים שמעשר שני מתחלל שווה מנה על שווה פרוטה, וכן פסק הרמב"ם (מעשר שני ד', יח):

כשפודין מע"ש פודין אותו בשויו... ואם עבר ופדה שוה מנה בפרוטה או חילל שוה מנה על שוה פרוטה ה"ז מחולל.

שיטות אלו נחלקו לכאורה בהבנת היחס שבין פדיון מעשר שני ופדיון הקדש. הרמב"ם והשאלתות סוברים ששני סוגי הפדיון זהים במהותם, ואילו התוספות סוברים שמדובר בסוגים נפרדים של פדיון.³³ אמנם, נראה שאף הרמב"ם סובר שקיים חילוק משמעותי בין שני סוגי הפדיון, ועל מנת להוכיח זאת יש לעיין במשנה שמביאה את הלכת השלמת דמים (תמורה ה', ה):

ואם היה הקדש בעל מום - יוצא לחולין, וצריך לעשות דמים.

32. וכעין זה מצאנו לגבי ההלכה של אונאה בקרקעות וזאת על פי הגמרא בבבא קמא דף יד, א שמבארת שקרקע הוא "דבר השוה כל כסף". (ע' קהילות יעקב זרעים סימן כב')

33. אלא שמהחילוק של בעלי התוספות עולה סברא הפוכה, שפדיון הקדש הוא פעולת החילול ופדיון מעשר שני הוא פעולה ממונית. לחילופין, יתכן שהתוספות סוברים ששניהם הם פעולות ממוניות אלא שפדיון הקדש הוא "כסף קנין" ופדיון מעשר שני הוא "כסף שווי". (וכיוון דומה עולה בביאור הגר"א בהלכות ערלה סימן רצד' סימן כ' שכותב שמעשר שני מתחלל על פחות משווי לדעת רבי מאיר שמעשר שני ממון גבוה, ואילו לדעת רבי יהודה שמעשר שני ממון הדיוט צריך לפדותו בשווי, וצ"ע)

המשנה קובעת שהפודה פסולי המקודשים בפחות משווים, למרות שהם יוצאים לחולין, חייב להשלים את דמי הפדיון. הגמרא בכבא מציעא מביאה מחלוקת אמוראים לגבי תוקף הלכת השלמת דמים (נז, א):

תנן התם: אם היה קודש בעל מום - יצא לחולין, וצריך לעשות לו דמים. אמר רבי יוחנן: יצא לחולין - דבר תורה, וצריך לעשות לו דמים - מדבריהם. וריש לקיש אמר: אף צריך לעשות לו דמים מן התורה.

לדעת רבי יוחנן השלמת הדמים היא חיוב מדרבנן, ואילו לדעת ריש לקיש מדובר בחיוב מדאורייתא. בהמשך הסוגיא הגמרא מסתפקת באיזה מקרה נחלקו האמוראים ומסיקה שמחלוקתם נאמרת במקרה של ביטול מקח כאשר הפדיון נעשה במעות ששוויים פחות יותר משתות מערך הבהמה:

במאי עסקינן? אילימא בכרי אונאה - בהא לימא ריש לקיש צריך לעשות לו דמים דבר תורה? והתנן: אלו דברים שאין להם אונאה: הקרקעות והעבדים והשטרות וההקדשות! אלא ביטול מקח.³⁴

בסוף הסוגיא הגמרא מבארת שהם נחלקו בהבנת שיטת שמואל:

במאי קמיפלגי - בדשמואל...איבעית אימא: דכולי עלמא אית להו דשמואל, והכא בהא קמיפלגי, מר סבר: שחיללו - אין, לכתחילה - לא, ומר סבר: אפילו לכתחילה.

נראה שהלכת השלמת דמי הפדיון מחזקת את ההבנה שפדיון הקדש הוא קנין מגבוה, ולכך חובה לדאוג שרשות ההקדש לא תפסיד מפדיון שנעשה בפחות מערך החפץ הנפדה.³⁵

אולם, מעיון בדברי הרמב"ם נראה שהוא מחלק בענין זה בין פדיון הקדש ובין פדיון מעשר שני. לגבי פדיון הקדש הרמב"ם פוסק שיש חובה מדרבנן להשלים את דמי הפדיון (ערכין ז, ח):

אחד קדשי בדיק הבית ואחד קדשי מזבח שנפל בהן מום אין פודין אותן לכתחילה אלא בשוייהן, ואם עבר וחללן על פחות משווייהן אפילו הקדש שוה מאה דינר שחללו על שוה פרוטה הרי זו פדוי ויצא לחולין ומותר ליהנות בו, ומדברי סופרים שהוא צריך חקירת דמים וחייב להשלים את דמיו.

34. בהמשך הסוגיא הגמרא הופכת את שיטת האמוראים.

35. ובעצם ניתן לומר שאונאת יתר משתות בקנין מגבוה דינה כאונאת שתות בקנין הדיוט שבה המקח קיים והמאנה מתחייב בהחזרת דמי האונאה למתאנה (אולם, עיין בחידושי הגרונ"ט (סימן קסב') שמחלק בין הדינים ומוכיח שחובת השלמת דמי הפדיון אינה נובעת מהפסד הקדש כמו באונאת שתות, אלא מהצורך להגדיר את החפץ הפדיון כתמורה לחפץ הנפדה).

מאידך, בהלכות מעשר שני הרמב"ם פוסק את דינו של שמואל בלא להזכיר את הצורך בהשלמת דמים (ד', יח):³⁶

ואם עבר ופדה שוה מנה בפרוטה או חילל שוה מנה על שוה פרוטה ה"ז מחולל.

יתכן שהבדל זה מצביע על חילוק יסודי בין שני סוגי הפדיון. פדיון הקדש במהותו הוא קנין מגבוה, ולכך במקרה של פדיון על פחות משויו חובה להשלים את דמי החפץ וכך להציל את רשות ההקדש מהפסד.³⁷ מאידך, פדיון מעשר שני איננו קנין מגבוה אלא פעולת חילול של קדושת המעשר, ולכך אין חובה להשלים את דמי הפדיון.³⁸

קביעת ערך הפדיון

התוספתא בערכין מביאה מקרה של פדיון הקדש שבו ערך החפץ הנפדה משתנה משעת המשיכה לשעת נתינת המעות. התוספתא קובעת שבמקרה כזה ערך הפדיון נקבע על פי שעת נתינת הכסף והיא מבססת זאת על הפסוק 'ונתן וקם לו':³⁹

משכו במנה ולא הספיק לפדותו עד שעמד במאתים הרי זה נותן מאתים שנאמר ונתן הכסף וקם לו אם נתן הכסף הרי אלו שלו ואם לאו אינו שלו... פדאו במנה ולא הספיק למושכו עד שעמד במאתים מה שפדה פדוי. פדאו במאתים ולא הספיק למשכו עד שעמד במנה מה שפדה פדוי שהקדש פדייתו היא משיכתו.

מאידך, המשנה במעשר שני עוסקת במקרה דומה לגבי פדיון מעשר שני וקובעת כללים אחרים בקביעת ערך הפדיון (ד, ו):

משך ממנו מעשר בסלע ולא הספיק לפדותו עד שעמד בשתים, נותן לו סלע ומשכר בסלע ומעשר שני שלו.⁴⁰ משך ממנו מעשר בשתים ולא הספיק לפדותו עד שעמד בסלע נותן לו סלע מחולין וסלע של מעשר שני שלו.^{41 42}

36. הוכחה נוספת שפדיון מעשר שני אינו מחייב השלמת דמים עולה מדברי התוספות בגיטין סה, א (ד"ה ואמה) שכותבים שבזמן הזה שאפשר לפדות מעשר שני שווה מנה על שווה פרוטה אין צורך בהערמה שמוזכרת במשנה במעשר שני ד, ד.

37. אולם הסבר זה מניח שהחייב מדברי סופרים של השלמת דמים משקף את האופי הדאורייתא של הפדיון. ועוד נעיר שלעיל ביארנו שלדעת הרמב"ם פדיון הקדש הוא כסף קנין ולא כסף שווי, ובכל זאת נראה שעצם חובת השלמת הדמים מדרבנן מוכיחה שפדיון הקדש הוא בעולם הקניינים ולא בעולם של חילול.

38. ועיין בגר"ח על הש"ס בבא מציעא נו, א שמציע חילוק דומה אלא שלדעתו פדיון הקדש מורכב משתי הלכות, הלכה של חילול והלכה של קנין, ולהלן נציע אפשרות דומה.

39. תוספתא הזאת מובאת בסוגיא בקידושין דף כח, ב.

40. פירוש, שלפני שהקונה הספיק לשלם למוכר בשביל הפירות ולפדותם התייקרו הפירות ועמדו על שני סלעים, והדין הוא שהקונה נותן למוכר סלע אחד כפי שהיה בשעת המשיכה,

המשנה מפצלת אפוא בין שעת הקנין הממוני של המעשר ובין שעת החילול של קדושת המעשר. הקנין הממוני של הפירות מתרחש באמצעות פעולת המשיכה, ולכך המחיר שהלוקח חייב לשלם למוכר נקבע לפי מחיר הפירות בשעת המשיכה.⁴³ חילול קדושת המעשר, לעומת זאת, חל בנתינת המעות, ולכן ערך החילול נקבע לפי שעת נתינת הכסף.⁴⁴

לכאורה הבדל זה באופן קביעת ערך הפדיון משקף חילוק יסודי בין שני התחומים. בפדיון הקדש ערך הפדיון נקבע בהתאם לשעת נתינת הכסף כיון שהחילול והקנין מתרחשים בו זמנית בשעת נתינת הכסף.⁴⁵ מאידך, בפדיון מעשר שני יש פיצול בין שעת הקנין ושעת החילול: החילול מתרחש בשעת נתינת הכסף והקנין בשעת המשיכה. פיצול זה מעיד על כך שפדיון מעשר שני אינו מתרחש על ידי פעולת קנין אלא מדובר במעשה חילול של קדושת המעשר.

שיטה נוספת בענין קביעת ערך הפדיון בפדיון מעשר שני מופיעה בירושלמי על המשנה (ד', ד):

מתני' דלא דרבן שמעון בן גמליאל דתנינן רבן שמעון בן גמליאל אומר לעולם משיכתו של מעשר שני הוא פדיונו.⁴⁶

ומוסיף סלע נוסף לצורך פדיון המעשר כשער של עכשיו, ואת הסלע הנוסף הקונה עצמו מעלה לירושלים.

41. פירושו, שפירות המעשר הוזלו ועמדו על סלע אחד והקונה מתחייב בשני סלעים כשעת המשיכה ואילו הפדיון הוא בסלע אחד, ולכן הקונה יכול לתת סלע אחד מחולין שבו נפדה המעשר, וסלע הנוסף לצורך הקנין יכולה להיות ממעשר שני.

42. ועיין בפירושי הר"ש והרמב"ם שנחלקו האם מדובר בפדיון פירות על מעות מחוץ לירושלים (כפי שביארנו בהערות הקודמות) או בפדיון מעות על פירות בתוך ירושלים.

43. במקרה הראשון הקונה מתחייב בסלע, ולכך נותן סלע ומשתכר בסלע, ואילו במקרה השני הוא מתחייב לשלם שני סלעים.

44. במקרה הראשון פדיון קדושת המעשר הוא בשני סלעים ולכן על הקונה להתנהג עם הסלע שנשאר בידו בקדושת מעשר ולהעלותו לירושלים, ואילו במקרה השני הפדיון חל בסלע אחד ולכך הקונה יכול לתת סלע אחד ממעות מעשר שני כדי להשלים את קניינו שכן רק הסלע הנצרך לפדיון מוכרח להיות ממעות חולין.

45. נעיר שאין כאן הוכחה חד משמעית לגבי אופי הפדיון שהרי אף שהקנין והחילול מתרחשים בו זמנית יתכן שאין ביניהם קשר מהותי, ואף אם קיים קשר ביניהם לא ניתן להוכיח מכאן לגבי אופי הקשר. אך כבר ביארנו לעיל שבפדיון הקדש הכסף עושה את הקנין והקנין גורם לפדיון, וכמבואר בפסוק "ונתן הכסף וקם לו".

46. שיטה דומה מופיעה בסוף התוספתא ערכין ד, ובשינויים קטנים.

לדעת רשב"ג החילול והקנין של המעשר חלים בשעה אחת, בשעת משיכת הפירות. ונראה שרשב"ג חולק עקרונית על הנאמר לעיל וסובר שבפדיון מעשר שני בדומה לפדיון הקדש העברת הקדושה מתרחשת כתוצאה ממעשה הקנין.^{47 48}

חילול על ידי קטן

התורה כהנים בפרשת בחוקותי פרשתא ח' עוסק ביכולת הקטן לפדות מעשר שני:

איש, פרט לקטן, או יכול שאני מרבה (גרסת המפרשים - מוציא) בן ט' שנים ויום א' ת"ל ואם גאל יגאל.

התורה כהנים ממעט את הקטן מפדיון מעשר שני, אך מוסיף שכאשר הקטן מגיע לגיל של תשע שנים ויום אחד פדיונו מועיל. המיוחס לר"ש מביא שני פירושים בביאור מסקנת התורה כהנים:

ויש מפרשים דלאו דווקא אלא במופלא הסמוך לאיש דנדרו נדר והקדשו הקדש. עוד יש לפרש דמיירי בבן ט' שנים ויום א' שהביא שתי שערות ועד ג' שנים ויום א' דהוי סימן לדברי רבי יוסי רבי יהודה בפרק יוצא דופן והשתא אם יודע להפלות מבן ט' שנים ויום א' הרי הוא כבן יב' שנים ויום א' דלרבנן הוי כגדול לענין נדרים והקדשות וכן לפדות מעשר.

היש מפרשים מבארים שכוונת התורה כהנים למופלא סמוך לאיש, שכשם שמופלא סמוך לאיש נודר ומקדיש כך הוא יכול לפדות מעשר שני. הר"ש עצמו מבאר שהתורה כהנים עוסק בבן תשע שנים ויום אחד דווקא, וזאת כשיטת רבי יוסי שבן תשע שנים ויום אחד שהביא סימני גדלות יכול לנדור ולהקדיש. הצד השווה שבין שני הביאורים הוא הקבלה בין דיני קטן בפדיון מעשר שני לדיני קטן בנדרים ובהקדשות.

47. אלא שבמעשר שני הקנין מתרחש בשעת המשיכה ולא בנתינת הכסף כיון שמדובר בקנין מהדיוט ולא בקנין מגבוה.

48. הרידב"ז מבאר את מחלוקת התנאים באופן דומה (וע"ע בירושלמי מעשר שני ה, א ובפירוש הרידב"ז שם): "פירוש דרשב"ג סבירא ליה בתוספתא במסכת ערכין פ"ד דמעשר שני שוה להקדש כמו בהקדש הוי הקנין והחילול דבר אחד דבעינן וקם לו פירוש הא דקנה מן ההקדש והוי שלו ונתחלל הוי בדבר אחד ותלוי זה בזה דבדבר שנתחלל בו בדבר זה קנה ליה משום דבעינן וקם לו כמו במע"ש הקנין והחילול הוי בדבר אחד דבדבר שנקנה נתחלל קדושת המע"ש ובדבר שנתחלל קנה ליה, וע"כ לא אתיא מתניתין כרשב"ג דאילו מתניתין דידן מחלק בין קנין לחילול גבי מע"ש דהקנין הוא במשיכה והחילול דמע"ש הוא בכסף". אולם, ישנם אחרונים שחלקו על ביאור זה וסוברים שאף לדעת רשב"ג הפדיון חל בפועל בשעת נתינת הכסף והמשיכה קובעת לגבי ערך הפדיון בלבד (ספר הניר, שערי יושר ו, טז, חזו"א שביעית י, יג).

מהשוואה זאת נלמד שפדיון מעשר שני זהה במהותו לנדרים ולהקדשות, וכשם שנדר והקדש הם פעולות של יצירת קדושה כך פדיון מעשר שני הוא חילול של קדושת המעשר ולא פעולה קניינית.⁴⁹ הגרש"ז אויערבך בשו"ת מנחת שלמה מביא הוכחה זאת ומחלק בין פדיון מעשר שני לפדיון הקדשות (סימן סו):

ואף שלענין פדיון הקדשות מסתבר דמופלא הסמוך לאיש אף שהקדישו קדוש מ"מ לפדות אינו יכול משום דהו"ל כמו שאר מקח של הדיוט שאין הקטן קונה... ועל כרחק צריך לומר דסבירא ליה להתוס' שפדיון מעשר לא דמי כלל לפדיון הקדשות, דגבי הקדש הו"ל ממש כשאר מקח מפני שזהו עיקר הפדיה להפקיע מרשות הקדש ולהכניס לרשות הדיוט, משא"כ מעשר אף למ"ד מעש"ש ממון גבוה מ"מ אינו ממש של גבוה, ולכן עיקר הפדיון הוא רק הפקעת איסור אכילת חוץ לחומה וכדומה וממילא פקע מיניה נמי חלק הגבוה והוי ליה ממונו כשאר חולין, ולכן כיון שהפדיה מפקעת את הקדושה מן המעשר ע"י היתר ולא ע"י קנין יכול שפיר לפדות גם מופלא הסמוך לאיש כמו שהוא יכול להתיר איסור טבל ע"י הפרשה.⁵⁰

אופי קדושת מעשר שני

עיון בסוגיות מעלה אפוא שתי גישות בהבנת אופי הפדיון. גישה אחת סוברת שהפדיון ביסודו הוא קנין מרשות גבוה והעברת קדושת המעשר מתרחשת כתוצאה מהעברת הבעלות. לאור זאת פדיון מעשר שני ופדיון הקדש שווים במהותם, ושניהם מיוסדים על הקנין מגבוה. מאידך, הגישה המרכזית שעולה בסוגיות מחלקת בין שני סוגי הפדיון: פדיון הקדש הוא מעשה קנין מרשות ההקדש, ופדיון מעשר שני הוא מעשה חילול והמרה של קדושת המעשר מהפירות למעות.⁵¹ כך עולה מהברייתא

49. והדברים מפורשים עוד יותר בתוספות בגיטין דף סה, א שמשווים בין פדיון מעשר שני להפרשת תרומות ומעשרות: "וי"ל דאתיא כמ"ד במס' תרומות (פ"א מ"ג) דהגיעו לעונת נדרים כשם שנדרן נדר כך תרומתן תרומה וכשם שחל שם תרומה על פיו ומשתרי טבל באכילה ה"נ מתחלל מעשר שני על ידו".

50. וכן כותבים השערי יושר ו, טז והגר"ח בהלכות זכייה ומתנה ד', ו. אמנם, עיין בתורת זרעים מעשר שני ד, ד שדוחה הוכחה זאת באמצעות סוגית הירושלמי במעשר שני ד', ג (אולם, מפרשי הירושלמי פירשו את הסוגיה באופן אחר).

51. נציין דיונים נוספים התלויים באופי פדיון מעשר שני: 1. בעלות בפדיון: כמשנה במעשר שני (ד', ג) מבואר שגם אדם שאינו בעליו של המעשר יכול לפדותו. מאידך, הבבלי בבבא קמא (סה, ב) מביא את מנהג הצנועין שהיו מחללים פירות רבעי שנלקטו משרותיהם ללא רשות (משנה מעשר שני ה', א) כראיה שניתן להקדיש דבר שאינו ברשותו, ומשמע מכך שיש צורך בבעלות בפדיון. מסברא נראה שהמשניות נחלקו באופי הפדיון: אם הפדיון הוא פעולה קניינית אז יש צורך בבעלות, אך אם מדובר בפעולת חילול אין צורך בבעלות

בסוכה (מ, ב): "אחד שביעית ואחד מעשר שני מתחללין על בהמה חיה ועוף", ומשמע שפדיון מעשר שני הוא פעולת חילול כמו חילול שביעית.⁵²

יתכן שההבדל באופן הפקעת קדושת ההקדש והמעשר נעוץ בהבדל יסודי באופן יצירת קדושות אלו. קדושת ההקדש נוצרת באמצעות פעולה קניינית, כלשון המשנה בקידושין (א', ו): "אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט",⁵³ ולכן אף הפקעתה מתרחשת באופן קנייני. מאידך, מעשר שני מתקדש במעשה הפרשה וקריאת שם, ולכך הפקעת קדושתו נעשית בפעולה קדושתית של חילול.

נראה שגישות אלו בהבנת אופי פדיון מעשר שני באות לידי ביטוי בשתי הפרשיות שעוסקות בפדיון. פדיון מעשר שני מוזכר לראשונה בפרשת בחוקותי בפרק שעוסק בדיני ערכין והקדשות (ויקרא כ"ז, ל-לא):

(וראה גר"ח הלכות זכיה ומתנה ד', ו). אולם, כל זה למ"ד מעשר שני ממון הדיוט בלבד, אך למ"ד מעשר שני ממון גבוה אין צורך בבעלות אף אם מדובר בפעולה קניינית שהרי מעשר שני אינו ברשות הבעלים אלא ברשות גבוה (ומסיבה זאת אין חובת בעלות בפדיון הקדש כמבואר בתוספות בבא קמא דף סח, ב ד"ה הוא). 2. פדיון במחשבה: שיטת רבי יוסי במשנה במעשר שני (ד', ז) שמעשר שני נפדה במחשבה. האחיעזר באבן העזר (סו, א) והגרש"ז אויערבך בשו"ת מנחת שלמה (סו) מוכיחים משיטתו שפדיון מעשר שני הוא פעולת חילול בדומה לתרומה וקדשים שחלים אף במחשבה (ועיין בהערה הבאה). לעומת זאת, פדיון הקדש שהוא פעולת מקח מחייב דיבור שהרי דברים שבלב אינם דברים. 3. פדיון טעם: הר"ש במעשר שני (ב', א) כותב שאין פורים טעם מעשר שני הבלוע בחולין, והאחרונים נחלקו בביאור שיטתו. האור שמח במעשר שני (ג', יד) והתורת זרעים במעשר שני (ד', ד) מבארים שאין ערך ממוני לטעם ומכאן שפדיון מעשר שני הוא פעולה קניינית (כשיטת הגר"ח לקמן). מאידך, האחיעזר ביורה דעה (יב, ד) כותב שדווקא חילול קדושה אינו חל על טעם הבלוע אך קנין ממוני מועיל בטעם, עיי"ש. 4. פדיון ע"י אחרים: המשנה במעשר שני (ד, ד) כותבת שאדם רשאי להערים על המעשר ולתת לבני ביתו לפדות את מעשרו ובכך להפטר מחיוב חומש. הבבלי בגיטין סה, א מוכיח ממשנה זאת שקטן זוכה לאחרים מדאורייתא, ולשון הרמב"ן בחידושו (ד"ה והא): "כגון שאמר להם בעל הבית פדו לי משלכם דלאו אינהו זכו בפירות ויחזרו ויקנו לבעל הבית אלא מיד ההקדש הן זוכין לו". באופן פשוט מבואר בדבריו שפדיון מעשר שני הוא קנין מרשות גבוה ולכך שייכת בו זכיה לאחרים (עיין תורת זרעים מעשר שני ד', ד ושערי מעשר שני פרק ד' סימן יט סע' ח')

52. ופירוש רש"י שם: "מתחללין - משמע: דרך חילול, בפדיה, ולא במקח וממכר", ונרחיב על כך להלן.

53. קביעה הזאת איננו חד משמעי נציין רק את לשון הגמרא בבבא קמא דף עו, א "מה לי מכרו להדיוט מה לי מכרו לשמים", ומסתבר שיש לחלק בענין הזה בין קדושת מזבח וקדושת בדק הבית ואכמ"ל. (ע' בבלי שבועות דף כו, א ותוספות בבא קמא עט, א ד"ה גנב וטבח)

מַעֲשֵׂר הָאָרֶץ מִזֶּרַע הָאָרֶץ מִפְּרֵי הָעֵץ לַה' הוּא קֹדֶשׁ לַה': וְאִם גָּאֵל יִגְאֹל אִישׁ מִמַּעֲשְׂרוֹ חֲמִשִּׁיתוֹ יִסֹּף עָלָיו.

הסמיכות להלכות ערכין והקדשות מקרבת את אופי הפדיון במעשר שני לפדיון הקדש שמהותו קנין מגבוה.

מאידך, בפרשת ראה פדיון מעשר שני מופיע בפרשיה שמוקדשת כולה לדיני מעשר שני, מה שמוכיח לכאורה שמדובר בפדיון בעל אופי ייחודי (דברים י"ד, כה-כו):

וְנִתְּתָהּ בַּכֶּסֶף וְצִרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדְךָ וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ: וְנִתְּתָהּ הַכֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תֵּאָוֶה נִפְשֶׁךָ בְּבָקָר וּבְצֹאֵן וּבְיִיִן וּבְשֹׂכָר וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נִפְשֶׁךָ וְאָכַלְתָּ שָׂם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׂמַחְתָּ אֹתָהּ וּבֵיתְךָ.

יתירה מכך, הביטויים 'ונתת בכסף' ו'ונתת הכסף' מורים על כך שהפדיון איננו מעשה קנין כפדיון הקדש, אלא פעולת המרה והחלפה של קדושת המעשר מהפירות אל המעות ומהמעות אל הפירות.

במהות העניין נראה שהגדרת אופי הפדיון במעשר שני ובהקדש תלויה באופי קדושתם. קדושת ההקדש נובעת מבעלות רשות ההקדש על חפצי ההקדש.⁵⁴ מכיוון שכך, פדיון ההקדש נעשה באמצעות הקנאה שמשפיעה בצורה ישירה על חלות הקדושה. מאידך, אופי קדושת מעשר שני תלוי במחלוקת התנאים בענין מעמד המעשר כממון גבוה או הדיוט.⁵⁵ לדעת רבי יהודה שמעשר שני הוא ממון הדיוט, נמצא שקדושת המעשר איננה נובעת מקנין לגבוה אלא מיעוד הפירות למצוותן, ולכך מטרת הפדיון היא העתקת היעוד מהפירות אל המעות. אם כן, קיימת חילוק משמעותי לשיטתו בין אופי הפדיון במעשר שני ובהקדש. אולם, לדעת רבי מאיר שמעשר שני ממון גבוה הרי שקדושת המעשר נובעת מהבעלות של גבוה, ולכן פדיון המעשר הוא קנין מגבוה בדומה לפדיון הקדש.

ואכן, הבבלי בקידושין תולה את הלכות הפדיון במחלוקת התנאים (נד, ב):

ת"ש: משך הימנו מעשר בסלע, ולא הספיק לפדותו עד שעמד בשתים - נותן סלע ומשתכר בסלע, ומעשר שני שלו; מני? אילימא ר"מ, אמאי משתכר בסלע? ונתן את הכסף וקם לו אמר רחמנא! אלא לאו ר' יהודה!

כזכור, המשנה במעשר שני (ר, ו) קובעת שלגבי פדיון מעשר שני שעת הקנין ושעת הפדיון אינם שווים, ולמדנו מכך שפדיון מעשר שני הוא פעולת חילול ולא פעולת קנין. הגמרא מעמידה את המשנה כשיטת רבי יהודה ומבארת שלדעת רבי מאיר שמעשר שני ממון גבוה פעולת הקנין ופעולת החילול מתרחשות בו זמנית בשעת

54. הכוונה לקדושת דמים ולא לקדושת מזבח, כפי שכבר ציינתי לעיל.

55. עיין בבלי קידושין נד, ב וירושלמי מעשר שני א, א.

נתינת הכסף. הגמ' מנמקת את הבנתה בר"מ בפסוק ונתן הכסף וקם לו שנאמר בהקדש. ניתן להסיק מכך שלדעת רבי מאיר פדיון מעשר שני הוא אפוא קנין מגבוה כפדיון הקדש,⁵⁶ ואילו לדעת רבי יהודה פדיון מעשר שני הוא פעולת חילול.

אמנם, הר"ש בפירושו למשנה במעשר שני (ד', ו) אינו מזכיר את סוגיית הבבלי בקידושין, ויש ללמוד מכך שלדעתו המשנה יכולה להתבאר אף לשיטת רבי מאיר.⁵⁷ נראה שהמקור להבנת הר"ש הוא סוגיית הירושלמי שמביאה את שיטת רשב"ג בתוספתא בערכין כחולקת על המשנה ואינה מזכירה את שיטת רבי מאיר.⁵⁸ דרך אחרת בביאור שיטתו עולה בתוספות יום טוב שמבאר שלמסקנת הבבלי בקידושין ההעמדה של המשנה כשיטת רבי יהודה נדחית:⁵⁹

ויצא לי מזה דמתניתין אתיא אילבא דהלכתא כרבי מאיר דסבירא ליה ממון גבוה הוא... והא דבפרק האיש מקדש דף נד ע"ב מוכיח דמתני' כרבי יהודה דאילו לר"מ ונתן הכסף וקם לו כדין הקדש. ולא נחת תלמודא לדחות ולפרשה אפילו כר"מ וכדפרישנא. משום דהתם להכי בעי למימר דכרי"ה, כי היכי דתשכח דסתם תנא לן כרי"ה ודלא לפסוק כר"מ, והגמ' מסיק דאפ"ה הלכה כר"מ משום דתנן בבחירתא כותיה הלכך לא חש לדחות ולומר דמתני' אפי' כר"מ.

נמצא, שלדעת הר"ש והתוספות יו"ט אף לשיטת רבי מאיר שמעשר שני ממון גבוה פדיון מעשר שני אינו דומה באופיו לפדיון הקדש, והדברים מפורשים בלשונו של התוספות יו"ט:

אלא ודאי שבא לפרש מתניתין דממון גבוה הוא, ואפילו הכי לא דמי ממש להקדש.

נראה לבאר עמדתם על פי דברי הגר"ח בביאור שיטת רבי מאיר שמעשר שני ממון גבוה (מתוך חידושי הגר"ח זכאים ו, א):

וחזינן מדבריו דאפילו אי מע"ש ממון גבוה, גם כן הוי ממון בעלים, והראיה דהרי יכול להקדישו כמבואר ברמב"ם הל' מע"ש (פ"ג הכ"ה), ואי לא הוי בעלים לא הוי מצי להקדיש כמו שלא מצי למכור דלהקדיש צריך בעלים לא פחות ממכירה ומתנה, אלא הא דאין יכול למכור וליתן מתנה הוא דין בהחפץ עצמו מצד קדושת מע"ש, שאינו כדין מכירה למכור וליתן במתנה, דניתן רק

56. כמבואר בפסוק "ונתן הכסף וקם לו".

57. שכידוע דרכו של הר"ש בכל מקום להזכיר את הסוגיות בבבלי השייכות לאותה משנה.

58. ועיין בשנות אליהו הארוך שקצת משמע מדבריו שהתלמודים חלוקים בביאור המשנה.

59. ויש לסייע את דבריו בכך שמלבד הגמרא בקידושין לא מצאנו שום סוגיא בבבלי או בירושלמי שתולה את אופי הפדיון במחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה.

למצותו לאכול בירושלים ולא לעשות בו שאר חפציו מחמת קדושתו, ולא מצד חסרון בעלות ולכן יכול להקדיש.

הגר"ח מבאר שהגדרת מעשר שני כממון גבוה אין פירושה שהמעשר בבעלות גבוה, אלא שקדושת המעשר, קדושת יעוד למצוה, מגבילה את שליטת הבעלים על פירות המעשר. לפי ביאור זה של הגר"ח יתכן אפוא שאף רבי מאיר יסבור שאופי הפדיון במעשר שני הוא המרת והחלפת קדושת המעשר ולא קנין מגבוה.^{60 61}

שני מסלולים של פדיון הקדש

עד כה הצענו לחלק בין פדיון מעשר שני ופדיון הקדש, אך נראה להוכיח שבהקדש עצמו קיימים שני מסלולים של פדיון. הגמרא במסכת סוכה מביאה מחלוקת אמוראים בענין צורת חילול פירות שביעית (מ, ב):

אמר רבי אלעזר: אין שביעית מתחללת אלא דרך מקח. ורבי יוחנן אמר: בין דרך מקח בין דרך חילול. מאי טעמא דרבי אלעזר - דכתיב בשנת היובל הזאת וגו' וסמך ליה וכי תמכרו ממכר - דרך מקח, ולא דרך חילול. ורבי יוחנן מאי טעמא - דכתיב כי יובל היא קדש מה קדש - בין דרך מקח בין דרך חילול, אף שביעית - בין דרך מקח בין דרך חילול.

מבואר בסוגיה זאת שקיימים שני מסלולי פדיון הקדש, "פדיון דרך חילול" ו"פדיון דרך מקח", והגמרא מסתפקת איזה מהם מועיל בחילול שביעית. רש"י כותב שהמקור לשני סוגי הפדיון הוא פסוק בפרשת בחוקתי שעוסק בפדיון בהמה טמאה מרשות הקדש (ד"ה קודש):

קודש מתחלל בין דרך מקח בין דרך חילול - דכתיב (ויקרא כז) ופדה בערכך ויסף חמישיתו עליו - הרי חילול, ואם לא יגאל ונמכר בערכך (שם /ויקרא כז/) - הרי מקח.

60. וכן מבארים הקובץ שעורים ח"ב סימן כ', השו"ת מנחת שלמה סימן סו', והאחיעזר ח"ב סי"ב אות ג'. וליתר ביאור, להבנת הגר"ח התנאים נחלקו בהגדרת אופי קדושת המעשר: רבי מאיר סובר שמעשר שני ביסודו הוא קדושת חפצא עם יעוד לאכילה בירושלים, ואילו רבי יהודה סובר שמעשר שני הוא בעיקרו הוא קדושת יעוד והקדושה הזאת חלה על פירות המעשר. לדעת רבי יהודה הפדיון אפוא הוא העברת קדושת היעוד, ולדעת רבי מאיר הפדיון הוא העתקת קדושת החפצא. ואכן הבנת הגר"ח מוכחת בכמה סוגיות בירושלמי (וכלשון הירושלמי במעשר שני א, א: "מפני שכתוב בו קדושה"), ונמצא שהירושלמי הוא לשיטתו בביאור שיטת רבי מאיר.

61. לביאור נוסף ביסודות העניין ראה בחידושי ר' חיים הלוי מעשר שני ח', ז.

פדיון שנעשה על ידי המקדיש עצמו נקרא 'פדיון בדרך חילול' ומחייב תוספת חומש,⁶² ואילו פדיון שנעשה על ידי אדם אחר נקרא 'פדיון בדרך מקח' ונפדה ללא תוספת חומש. נראה מדויק בלשון הפסוק ובלשון חז"ל שמסלולים אלו חלוקים ביסודם ומהותם. בפדיון בדרך מקח הקדושה מתחללת כתוצאה מהמקח עם רשות ההקדש כפי שמורה לשון הפסוק 'ונמכר בערכך'. מאידך, פדיון בדרך חילול הוא הפקעה ישירה של הקדושה והעברתה לחפץ החולין כפי שמשמע מהמילים 'פדיון' ו'גאולה'.⁶³

הוכחה לכך עולה מדברי התוספות במסכת תמורה (כו, ב ד"ה לא אמרו):⁶⁴

ועוד שמואל היכי קאמר דמחולל על שוה פרוטה וצריך לומר דהכא מיירי **בבעל הבית הפודה הקדש שלו** וכי האי גוונא אמר שמואל דמחולל על פחות משוויו **אבל גזבר המוכר הקדש צריך שלשה** או עשרה למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה.⁶⁵

התוספות מבארים שפדיון שוה מנה על שוה פרוטה מועיל בפדיון בדרך חילול בלבד אך הפודה הקדש בדרך מקח מחויב לפדותו בשוויו. הסבר הדבר שפדיון בדרך מקח הוא ביסודו פעולה ממונית של קנין ולכך חובה לפדותו כמו בכל פעולת מקח. לעומת זאת, פדיון בדרך חילול הוא פעולה קדושתית שמועילה אפילו בפחות משוויו כיון שיש להקדש על מה לחול.⁶⁶

כך ניתן לבאר הלכה נוספת שמבדילה בין שני סוגי הפדיון, תוספת חומש. פדיון הבעלים מחייב תוספת חומש כיון שהוא מפקיע את קדושת החפץ בצורה ישירה, והלכת חומש באה על הפקעת קדושת חפצי ההקדש. מאידך, פדיון שנעשה על ידי

62. משנה בבא מציעא ד', ח.

63. עיין זכר יצחק סימן עא; אור שמח ערכין ז', יא; קהילות יעקב בכורות סימן יב. אמנם, לפי ביאור זה מוכרחים לומר שאף בשביעית קיימת רשות ממונית, ויש לעיין בזה. (ועיין בקובץ שיעורים ח"ב ס"כ או בקובץ הערות נד, טז)

64. התוספות מתקשים להבין את שיטת שמואל ששווה מנה מתחלל על שווה פרוטה לאור ההלכה של העמדה והערכה, שמחייבת שהפדיון יתקיים בנוכחותם של מספר בני אדם שתפקידם להעריך את שווי החפץ הנפדה.

65. וכן מדויק בפירוש רבינו חננאל למסכת סוכה דף מ, ב (עיין מהדיר לר"ח הוצאת מכון "לב שמח" הערה 62).

66. הבנה זאת מדויקת בלשון התוספות שמשמשים בלשון 'פדיון' לגבי פדיון הבעלים, ואילו לגבי פדיון אחרים הם משתמשים בלשון 'מכר'. אולם, עיין תוספות מנחות עא, ב (ד"ה מתירין) להסבר אחר.

מי שאיננו הבעלים אינו מחייב חומש כיון שבו קדושת ההקדש אינה נפקעת בצורה ישירה אלא כתוצאה ממעשה הקנין.⁶⁷

אם נתעמק עוד נראה לבאר שהלכת פדיון בדרך חילול נובעת מאופיה המיוחד של קדושת ההקדש כקדושת הפה ולא כקדושה שחלה מאליה. כלומר, קדושה שחלה באמצעות הקדשת אדם ניתנת להפקעה באמצעות חילולו של אותו אדם. מסיבה זאת פדיון זה מוגבל לבעלי החפץ בלבד, שכן הבעלים הם אלו שיצרו את קדושת החפץ ולכך ביכולתם להפקיע את קדושתו.⁶⁸

על פי הבנה זאת יכולת הפדיון בדרך חילול אינה ניתנת לבעליו הממוניים של החפץ אלא לאדם המקדיש, ויש להוכיח זאת מדינים שמיוחדים לסוג פדיון זה. ראשית, בפסוקי פרשת בחוקותי מבואר שהלכת תוספת חומש תלויה במקדיש (ו', טו, יט):

וְאִם הַמְקַדֵּשׁ יִגְאֹל אֶת בֵּיתוֹ וַיִּסֶף חֲמִישִׁית כֶּסֶף עֲרֻכָּךְ עָלָיו וְהָיָה לוֹ... וְאִם גָּאֹל יִגְאֹל אֶת הַשָּׂדֶה הַמְקַדֵּשׁ אֹתוֹ וַיִּסֶף חֲמִישִׁית כֶּסֶף עֲרֻכָּךְ עָלָיו וְקָם לוֹ:

ואכן, הבבלי במסכת תמורה דורש מכך שחייב תוספת חומש חל על המקדיש ולא על המתכפר, וזאת בשונה מהלכת תמורה שתלויה במתכפר ולא במקדיש (י, א):

בעי רמי בר חמא: מקדיש מוסיף חומש, או מכפר מוסיף חומש? אמר רבא: אמר קרא ואם המקדיש יגאל את ביתו – מקדיש ולא מתכפר... תא שמע, דאמר ר' אבהו אמר רבי יוחנן: מקדיש מוסיף חומש ומתכפר עושה תמורה.

הרמב"ם בהלכות ערכין וחרמין (ו', ד) פוסק הלכה זאת, ובסמוך אליה הוא מביא את דינו של רבי יהושע בן לוי (בבא מציעא נד, ב) שהקדש שני, הקדש שחל בהתפסה מחפץ הקדש אחר, אינו מתחייב בתוספת חומש כיון שהוא מוגדר כהתפסה ולא כהקדשה:

קדשי מזבח שנפל בהם מום ונפרו, אם פדה המקדיש עצמו מוסיף חומש כשאר ההקדשות, והמקדיש שפדה לעצמו הוא שמוסיף חומש לא המתכפר בה שפדאה, והקדש ראשון הוא שחייב בתוספת חומש, אבל הקדש שני אינו מוסיף עליו חומש, שנאמר ואם המקדיש יגאל את ביתו ויסף חמישית המקדיש ולא המתפיס.

67. אמנם, יש בביאור זה חידוש מסוים בהבנת יסוד המחייב של חומש, ועיין ברמב"ם הלכות תמורה ד, יג שמבאר זאת באופן אחר.

68. דוגמא לכך יש להביא מההלכה של נדרי התפסה שחלים על דבר הנדור ולא על דבר האסור (שבועות כ, ב; נדרים יד, א), והר"ן על הרי"ף במסכת שבועות (ח, א) מבאר שהתפסה פירושה המשכת קדושת החפץ המקורי על חפץ חדש (בדומה לתמורה) ולכך היא מועילה בחפץ שהתקדש בקדושת הפה (דבר הנדור) ולא בקדושה הבאה מאליה (דבר האסור), עיי"ש.

בהסתמך על ראיות אלו קובע הגר"ז שהלכת חומש תלויה במקדיש ולא בבעליו הממוניים של הקרבן (תמורה ב, א):⁶⁹

ונראה דבאמת תלוי זה בזה שמקדיש מוסיף חומש ולא מתפיס בדינא דר"י, דר"י אשמעינן דבדין חומש אינו תלוי בהבעלים של הקרבן דהוא המתכפר כי אם בהמקדיש דחומש חייבא רחמנא להמקדיש את הקרבן, ונראה דאם היה דין חומש על הבעלים של הקרבן לא היה שייך לחלק בין מקדיש למתפיס כיון דגם המתפיס הלא הוא בעלים למה לא יוסיף חומש, ורק אי נימא דגזזה"כ הוא דהמקדיש את הקרבן הוא מוסיף חומש שייך למעט דהמקדיש לא מיקרי מתפיס ואינו מוסיף חומש, ולכן כללם הרמב"ם ביחד משום דחד דינא הוא על המקדיש ולא על הבעלים של הקרבן.

ראיה נוספת לכך שפדיון דרך חילול תלוי במקדיש ולא בבעלות ממונית עולה מדברי הריטב"א שמביא את שיטת התוספות (ערכין כו, ב) לגבי פדיון שוה מנה על שוה פרוטה עם תוספת משמעותית (בבא מציעא נו, א ד"ה ברשמואל):

תירץ ה"ר אלחנן ז"ל דהתם בהקדש שבא כבר ליד גזבר ורצו בעלים לפדותו, והא דהכא בהקדש שהוא עדיין ברשות בעלים ובאים בעלים לחללו, ותדע דקיי"ל דהקדש שבא ליד גזבר אין בו שאילה ואילו הקדש שלא בא ליד גזבר יש בו שאילה להוציאו לחולין וכדאיתא בהדיא במסכת ערכין.⁷⁰

מדברי הריטב"א עולה שיכולת הבעלים לפדות הקדש שוה מנה על שוה פרוטה נובעת מיכולתם להישאל על ההקדש, ומכך הוא לומד שהקדש שבא ליד הגזבר אינו ניתן לפדיון בפחות משוויו כיון שאי אפשר להישאל עליו.⁷¹ אם כן, מוכח מדברי הריטב"א שפדיון שוה מנה על שוה פרוטה הוא דין במקדיש ולא בבעלים הממוניים, שהרי היכולת להשאל על ההקדש ניתנת למקדיש בלבד. ויתירה מכך, השוואת

69. אמנם, יש להקשות ממשנה מפורשת בערכין ז, ב שכתוב בה שהחומש הוא דין בבעלים: "אחד הבעלים ואחד כל האדם מה בין הבעלים לבין כל האדם אלא שהבעלים נותנים חומש וכל אדם אינו נותן חומש". ויתכן שכוונת המשנה אינה לבעלים הממוניים אלא ל"בעלים" על הקדושה, והמקדיש שיצר את הקדושה וברשותו להפקיעה הוא הנקרא "בעלים" על הקדושה. לאור הבנה מחודשת זאת ניתן להבין את פסק הרמב"ם בהלכות ערכין ז, ב שהיורש מוסיף חומש, שאף שהיורש איננו המקדיש הרי שהוא יורש את הבעלות על הקדושה (עיי' גר"ז תמורה י, א ותוספות רי"ד בבא קמא עו, א)

70. הטורי אבן במגילה דף כג, ב מבאר את שיטת התוספות בערכין באופן דומה, אך האחרונים תמאו על הקשר שבין דין הפדיון לדין השאלה (ע' דבר אברהם ח"א סימן טו' אות ה').

71. וזאת בניגוד לתוספות בערכין שעוסקים בזהות של הפודה ולא במיקום של החפץ הנפדה.

הריטב"א בין הלכת פדיון דרך חילול לשאלה מחזקת את ההבנה שעיקר מעשה הפדיון הוא גאולת החפץ מקדושתו.⁷²

לפי ביאור זה הלכת פדיון דרך חילול אינה דומה לפדיון במעשר שני, וזאת למרות ששניהם פועלים ברובד הקדושת. פדיון דרך חילול הוא 'גאולה' והפקעה של קדושת ההקדש מהחפץ, וזאת מכוח מעמד המקדיש כיוצר הקדושה. מאידך, פדיון מעשר שני הוא פעולת המרה של קדושת המעשר מהפירות אל המעות וכלשון הפסוק 'ונתת בכסף', כאשר תפקיד המעות הוא לעמוד במקום הפירות.⁷³

אם נחזור לגמרא בסוכה נראה שלאור הדברים אלו ניתן לבאר את העולה בסוגיה שם לגבי אופי חילול פירות שביעית. כזכור, הגמרא הביאה שתי דעות בענין חילול בשביעית. לדעת רבי אליעזר פירות שביעית מתחללים בדרך מקח בלבד, ואילו רבי יוחנן סובר שאף פדיון דרך חילול מועיל בהם. אולם, בסוף הסוגיה מובאים דברי רב אשי שמחלק בענין זה בין הפרי הראשון לפרי השני, פירות שהתפיסו עליהם קדושת שביעית (מא, א):

אלא אמר רבי אשי: מחלוקת בפרי שני, אבל בפרי ראשון, דברי הכל דרך מקח - אין, דרך חילול - לא.

רבי אשי מסביר שהמחלוקת עוסקת בחילול פרי שני, אך לכו"ע ניתן לחלל פרי ראשון בדרך מקח בלבד. נראה שהדברים מבוססים על חילוק יסודי באופי קדושת פרי ראשון ופרי שני: הפרי הראשון קדוש משעת יצירתו, ואילו קדושת הפרי השני נוצרה על ידי מעשה התפסה של האדם. פדיון בדרך חילול מועיל בקדושה שחלה באמצעות מעשה האדם ולא בקדושה שחלה מאליה, ולכן הוא יכול להועיל רק בפרי שני ולא בפרי ראשון.⁷⁴

מטרת הפדיון

הגדרת כסף

הספרי בפרשת ראה עוסק בהגדרת המושג כסף בפדיון מעשר שני (פיסקא קז):

72. ושמעתי בשם מו"ר הרב אהרון ליכטנשטיין זצ"ל שיש להגדיר את הפדיון דרך חילול כ"אי-הקדשה", כלומר כפעולה הפוכה מהקדשה, והדברים מתקבלים על הדעת לאור השוואת הריטב"א לשאלה.

73. אולם, בפרשת בחוקתי המילה 'גאולה' מופיעה אף לגבי פדיון מעשר שני, ועיין להלן מה שיתבאר בזה.

74. ולשיטת רבי אליעזר אף התפסה אינה מועילה בפדיון בדרך חילול, וכלשון הבבלי בבבא מציעא נד, ב: "המקדיש ולא המתפיס".

ונתתה בכסף, מלמד שאין מתחלל אלא על הכסף מנין לעשות שאר מטבע ככסף דין הוא הואיל והקדש מתחלל ומעשר שני מתחלל מה הקדש עשה בו שאר מטבע ככסף אף מעשר שני עשה בו שאר מטבע ככסף. מה להקדש שעשה בו שאר מטבע ככסף שהרי עשה בו שאר מטלטלים ככסף תאמר במעשר שני שלא עשה בו שאר מטלטלים ככסף תלמוד לומר וצרתה הכסף.

הספרי מפרש את הביטוי כסף כמטבע שעשוי ממתכת כסף, ובהמשך הוא מחפש מקור לכלול מטבעות נוספים בדין הפדיון, כגון זהב ונחושת.⁷⁵ בתחילה הספרי מציע ללמוד זאת מפדיון הקדש, אך הצעה זאת נדחית שהרי בהקדש נאמרה הלכה של שוה כסף ככסף שאינה קיימת בפדיון מעשר שני. ממסקנת הספרי נלמד אפוא שבפדיון מעשר שני יש הגדרה ייחודית של כסף שאינה דומה לפדיון הקדש, ולכן אי אפשר ללמוד מפדיון הקדש לפדיון מעשר ויש צורך בדרשה בפדיון מעשר. הוכחה נוספת לייחודיות הגדרת כסף בפדיון מעשר שני עולה ממשנה במעשר שני (א), (ב):

אין מחללין מעשר שני על אסימון ולא על המטבע שאינו יוצא.

המשנה מביאה סוגים שונים של מטבעות שאינם מועילים בפדיון מעשר שני, ואחד מהם הוא אסימון. לשיטת רבינו תם אסימון פירושו מטבע שיוצא בהוצאה בדוחק (תוספות בבא מציעא מד, א ד"ה הזהב):

ולרבינו תם דמפרש אסימון שיש עליו צורה ואינה יוצאה בהוצאה צ"ל שיוצאת בדוחק אך לא כל כך בדוחק כמו מעות הרעות.

משיטת רבינו תם נלמד שהגדרת כסף בפדיון מעשר שני אינה תואמת להגדרת מטבע במקח וממכר. מאחר שכך, אסימון שיוצא בהוצאה בדוחק ונחשב כמטבע לענין מקח וממכר, אינו מוגדר ככסף לענין פדיון מעשר שני.

בביאור העניין יש לעיין בדברי רבינו תם בספר הישר בענין הגדרת כסף בפדיון מעשר שני (סימן תקפח):

75. נציין שהביטוי כסף מתפרש בשני אופנים: ממון (Money) או המתכת כסף (Silver). הספרי מעלה הבנה נוספת שמשלבת את שני הפירושים יחד, מטבע עשוי מסכף (Silver Coin). מאידך, שיטת רבי ישמעאל שניתן לפדות מעשר שני על אסימון (מטבע שאין עליה צורה) לכאורה מושכת להבנה שמדובר במתכת כסף. אם כן, שיטתו מהווה חיזוק נוסף להבנה שפדיון מעשר שני הוא פעולת המרה והחלפה ולא פעולת קנין (לשיטת רש"י בבא מציעא מד, א ד"ה אסימון והרמב"ם בהלכות מעשר שני ד, ט בדין אסימון, ולהלן נתייחס להבנת הר"ת, ועיין במאמרו של מו"ר הרב אהרון ליכטנשטיין זצ"ל בענין הגדרת כסף במשפטי ארץ ג').

איכא למימר דודאי פולסה אית ליה צורתא ומ"מ לית ליה אותה צורה דהויא מטבע לשאת ולתת במקומו. הילכך אין מחללין עליה מעשר שני. דמידי בצורה תליא מילתא אם לא יוכל לתתו בירושלם בכל אשר תאוה נפשו.⁷⁶

לדברי רבנו תם, המקור להגדרת כסף בפדיון מעשר שני הוא הצורך לקנות במעות אלו כל אשר תאוה נפשך בתוך ירושלים. ביאור דבריו, שבשונה מהקדש שבו מטרת הפדיון היא טכנית לחלוטין, כאמצעי להחלפת חפצים שאין להקדש צורך בהם, פדיון מעשר שני הוא חלק מהותי ממצות הבאת המעשר לירושלים. הבנה זאת ניכרת מתוך הפסוקים בפרשת ראה שבהם דין הפדיון מופיע כחלק בלתי נפרד מתיאור התורה את אופן קיום מצוות המעשר (דברים י"ד, כה-כו):

וְכִי יִרְבֶּה מִמֶּךָ הַדֶּרֶךְ כִּי לֹא תוּכַל שְׁאֲתוֹ כִּי יִרְחַק מִמֶּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לָשׂוּם שְׁמוֹ שָׁם כִּי יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ: וְנִתְּתָה בְּכֶסֶף וְצִרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדְךָ וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ: וְנִתְּתָה הַכֶּסֶף בְּכֹל אֲשֶׁר תֹּאוֶה נַפְשְׁךָ בְּבָקָר וּבְצֹאן וּבְיֵינִין וּבְשֹׂכָר וּבְכֹל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נַפְשְׁךָ וְאָכַלְתָּ שָׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְשִׂמַחְתָּ אֹתָהּ וּבִיתְךָ.

נמצא שמטרת הפדיון במצוות מעשר שני היא להכשיר את קיום הבאת המעשר לירושלים. חיזוק נוסף לכך עולה מהירושלמי במסכת דמאי (א', ד) שפדיון מעשר שני טעון ברכת המצוה לפניו, והראב"ד מפרש שחובת הברכה מוכיחה שקיימת פן מצוותי בפעולת הפדיון (רמב"ם מעשר שני ד', ד):⁷⁷

אבל על הכסף התורה גלתו ואנו מכסים והלא מכיון שמברכים על פדיונו מצוה הוא ולמה טומנין את המצוה.⁷⁸

כך ניתן לבאר את הצורך בהגדרה מיוחדת של כסף בפדיון מעשר שני. תפקיד הפדיון הוא להכשיר את מצוות ההבאה לירושלים וכדי שמטרה זאת תוכל להתקיים בדרך

76. ביאור דומה עולה ברמב"ם בהלכות מעשר שני ד', י ובפירוש המשניות א, ב.

77. כמו כן, הרוקח בהלכות ברכות סימן שסג' מביא את ברכת הפדיון כדוגמה לברכת המצוות שבה המצוה מסתיימת מיד לאחר אמירת הברכה. אולם, ראוי להעיר שעצם קיום הברכה אינה ראייה מוכרחת לכך שהפדיון הוא מצוה שהרי יתכן שהברכה נתקנה על התרת הפירות, בדומה לברכת השחיטה (עיי' שפת אמת שבת כב, ב ומלבושי יום טוב ח"ב קל וחומר סימן יא').

78. הרמב"ם פוסק שאסור לפרסם את הפדיון כדי לא לבזות את המעשר שני, ומשמע מדבריו שהפדיון הוא פעולת בדיעבד, ואילו הראב"ד תוקף אותו וטוען שהפדיון הוא מצוה ומוכיח זאת מברכת הפדיון.

הטובה ביותר חובה שכסף הפדיון יהיה ממתבעות שיוצאים ברווח, ואילו שווה כסף ואסימון אינם מועילים למטרה הזאת.⁷⁹

טבעא ופירא

במשנה במעשר שני מובאת מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל בענין חילול מעות מעשר שני על דינרי זהב (ב', ז):

בית שמאי אומרים לא יעשה אדם את סלעיו דינרי זהב ובית הלל מתירין.

על פי ההסבר הראשון של הבבלי התנאים נחלקו בהגדרת המושגים של טבעא ופירא לענין דין 'אין מחללין טבעא על פירא מחוץ לירושלים':

דבית שמאי סברי: כספא טבעא ודהבא פירא, וטבעא אפירא לא מחללינן, ובית הלל סברי: כספא פירא, ודהבא טבעא, ופירא אטבעא מחללינן.

לדעת בית שמאי הטבעא הוא הכסף והפירא הוא הזהב, ולכן הם סוברים שאין מחללים כסף על זהב מחוץ לירושלים. בית הלל חולקים על כך וסוברים שהזהב הוא המטבע והכסף הוא הפירא, ולכן ניתן לחלל כסף על זהב מחוץ לירושלים. סיוע לשיטת בית שמאי שזהב נחשב פרי ביחס לכסף, עולה מהמשנה בתחילת הפרק ולפיה "הזהב קונה את הכסף ואין הכסף קונה את הזהב". הכסף מוגדר כמטבע ביחס לזהב ולכן משיכת הזהב, הפירא, קונה את הכסף ולא להפך, שמטלטלים אינם נקנים בכסף. על מנת לבאר את שיטת בית הלל הריטב"א מחלק בין מקח וממכר ומעשר שני (ד"ה וחד אמר):

והא דשרו ב"ה לחלל סלעין על דינרין היינו משום דס"ל דלגבי חלול הקילו, וכיון דלענין מקח וממכר דהבא לגבי פירות טבעא הוי ניקיל לענין חלול שיהא טבעא אפי' לגבי כספא כדי שיהא קל להוליכו לירושלים, ונכון הוא.

במקח וממכר הגדרת טבעא ופירא נקבעת בהתאם לסחירות המטבע, ליכולת להוציאו בשוק, והכסף הוא המטבע החרף והסחיר מבין השניים. מאידך, בפדיון מעשר שני אין הולכים אחר החרפות אלא אחר כובד המשא, ומטבע אחד של זהב קל יותר למשא מאשר מטבעות רבים של כסף. מבואר אפוא בריטב"א שלדעת בית הלל פדיון מעשר שני הוא חלק מקיום מצוות ההבאה לירושלים ולכון הגדרת הפירא והטבעא תלויה בקלות ההעלאה לירושלים.

בביאור שיטת בית שמאי ניתן ללכת בשני כיוונים. יתכן שבית שמאי חולקים על הבנה זאת באופן עקרוני וסוברים שפדיון מעשר שני הוא מעשה פדיון בעלמא, בדומה לפדיון הקדש, ואינו קשור לתהליך קיום מצוות המעשר. מאידך, ניתן לבאר

79. לחילופין, יתכן שהלכת שוה כסף תלויה בדיון הקודם בענין אופי הפדיון, שהרי דין שוה כסף ככסף הוא דין שנאמר בקניינים ולא בחילול קדושה.

שבית שמאי מסכימים לחילוק עקרוני זה שבין סוגי הפדיון ובכל זאת לדעתם יש לקבוע את הטבעא על פי חריפות המטבע בלבד, וזאת על מנת שהמעשר שני לא יפסיד בקניית המאכלים בירושלים במטבע של זהב.⁸⁰

חילול כסף על כסף

במשנה במסכת דמאי מובא שאחת הקולות של דמאי היא שמעשר שני של דמאי מתחלל כסף על כסף (א', ב):

ומחללים אותו כסף על כסף נחשת על נחשת כסף על נחשת ונחושת על פירות.

ממשנה זאת נלמד שמעשר שני של ודאי אינו מתחלל כסף על כסף. ראייה נוספת לכך עולה ממשנה במעשר שני שעוסקת במקרה של מטבעות חולין שנתערבו עם מטבעות מעשר שני וקובעת שעל מנת לתקן את התערובת יש לחלל את קדושת המעשר על פרוטות נחושת ורק לאחר מכן ניתן להחזיר את הקדושה למטבעות הכסף (ב', ו):

סלע של מעשר שני ושל חולין שנתערבו מביא בסלע מעות (מטבעות נחושת בשווי סלע) ואומר סלע של מעשר שני בכל מקום שהיא מחוללת על המעות האלו ובורר את היפה שבה (שבין שני הסלעים) ומחללן (את מטבעות הנחושת שעכשיו נתקדשו) עליה (על הסלע היפה) מפני שאמרו מחללין כסף על נחשת מדוחק ולא שיתקיים כן אלא חוזר ומחללם על הכסף.

מדויק במשנה שאין אפשרות לחלל את קדושת המעשר ישירות על מטבע כסף, וזאת משום שמעשר שני אינו מתחלל כסף על כסף. והירושלמי במעשר שני דן באפשרות לפדות מעשר שני כסף על כסף, ומגיע למסקנה שלכתחילה אסור לחלל באופן זה ואפילו בשעת הדחק, אך בדיעבד הוא מועיל (ב', ג):⁸¹

רבי חגי אמר קומי רבי זעירא מנחם בשם רבי יוחנן כל שאמרו בדמאי (במעשר שני של דמאי) מחללין (לכתחילה) בודאי (מעשר שני של ודאי) מחללין אותו מדוחק. והתנינן מחללין כסף על נחושת מדוחק הא כסף על כסף לא (ומשמע שחלול כסף על כסף אסור אפילו בשעת הדחק). רבי בא בר כהן אמר קומי רבי יונה רבי אחא בשם רבי יוחנן כל שאמרו בדמאי מחללין בודאי עבר וחיללן מחוללין (החילול מועיל בדיעבד אף שלכתחילה אין לפדות אפילו בשעת הדחק).

וכן פוסק הרמב"ם בהלכות מעשר שני (ד', ה):

80. שהרי אי אפשר לקנות מאכלים במטבעות זהב ולכן יצטרך להחליף אותם במעות כסף אצל שולחני והמעשר יפסיד מההחלפה (רמב"ן בבא מציעא דף מד, ב ד"ה וחד אמר). ועיין שיעורי הרב (הגרי"ד סולובייצ'יק) על מצוות התלויות בארץ עמ' קנט.

81. אולם, בסוגיית הבבלי בבבא מציעא דף מה, א עולה שניתן לפדות מעשר שני כסף על כסף, ועיין בתוספות שם ד"ה סלעין ובפירוש הר"ש והרא"ש למעשר שני ב, ו.

אין מחללין מעות מעשר שני על מעות אחרות, בין שהיו אלו ואלו כסף או אלו ואלו נחושת, או הראשונות כסף והשניות נחושת, או הראשונות נחושת והשניות כסף ואם עבר וחילל הרי אלו מחוללין.

והנה, רש"י בבבא מציעא מבאר שהליקוי בחילול כסף על כסף הוא שאין זה "דרך חילול" (נו, א):⁸²

מפני שאמרו: מחללין כסף על נחושת מדוחק, אבל כסף על כסף – לאו דרך חילול הוא, ואפילו מדוחק נמי לא.

אולם, יש להקשות על ביאורו מהתוספתא במעשר שני שבה מבואר שהקדש נפדה כסף על כסף. התוספתא עוסקת במקרה של מעות הקדש שנתערבו במעות חולין וקובעת שניתן לפדות את קדושת ההקדש ישירות על הסלעים שבתערובת, וזאת בשונה ממעשר שני שהתערב שדינו להפדות על פרוטות נחושת:⁸³

סלע של מעשר שני ושל חולין שנתערבו מביא בסלע מעות בן עזיי אומ' בשתיים סלע של חולין ושל הקדש שנתערבו בורר את היפה שבהן ואו' אם הקדש הרי הוא הקדש ואם לאו הקדש בכל מקום שהוא מחולל על זה ושנייה הרי הוא מותרת.

מוכרחים לומר שלדעת רש"י פדיון של כסף על כסף אינו מוגדר כדרך חילול של מעשר שני, אך הוא נחשב כדרך חילול לגבי הקדש. ובהסבר הדבר נראה שחילול מעשר שני, בשונה מהקדש, אינו רק אופן העברת קדושת המעשר מחפץ לחפץ, אלא הוא חלק מקיום מצוות המעשר שני. מאחר שכך, אין לקיים פדיון שאינו מועיל לקיום מצוות המעשר, וכגון חילול כסף על כסף שאינו מקדם את מצוות ההבאה והאכילה של המעשר בירושלים.

כך ניתן לבאר סתירה שעולה בשיטת הרמב"ם בענין פדיון מעות על מעות. כאמור, בפרק ד' הלכה ה' הרמב"ם פוסק שלכתחילה אין פודים מעות על מעות מחוץ לירושלים, ואפילו כסף על נחושת או נחושת על כסף. אולם, בפרק ה' הרמב"ם פוסק שבמקרים מסויימים ניתן לכתחילה לפדות מעות על מעות (יג-יד):⁸⁴

מעות מע"ש אם רצה לצרפם בדינרי זהב כדי להקל משאן מצרפן, ואם צרפן לעצמו אינו מוסיף חומש שאין זה דרך פדייה.

82. אך הר"ש במעשר שני ב, ו מבאר שמדובר בדין דרבנן בלבד.
83. ויש להעיר שהתוספתא עוסקת בפדיון דרך חילול ולא בפדיון דרך מקח, שהרי כסף על כסף איננו דרך מקח.
84. כשיטת בית הלל במעשר שני פרק ב' משניות ז' וח'.

הפורט סלע ממעות מעשר שני בין בירושלים בין חוץ לירושלים לא יצרפנה כולה במעות נחשת אלא בשקל מעות כסף ובשקל מעות נחשת.

נראה שבפרק ד' הרמב"ם עוסק במקרים שבהם החילול איננו משרת את קיום מצוות המעשר, אלא כל מטרתו להתיר את מעות המעשר לשימוש, ולכך הוא פוסק שאסור לקיימו לכתחילה.⁸⁵ לעומת זאת, בפרק ה' הרמב"ם עוסק במצב שבו חילול המעות על מעות משרת את קיום מצוות המעשר, כגון הקלת המשא או הקלת ההוצאה בירושלים, ופדיון כזה הוא חלק מקיומה של מצוות המעשר וניתן לקיימו לכתחילה מחוץ לירושלים.⁸⁶

לאור זאת נראה להציע שקיימים שני פנים בפדיון מעשר שני התלויים בשתי הפרשיות של מעשר שני בתורה. הפדיון של פרשת בחוקותי, שצמודה להלכות ערכין והקדשות, הוא מדין פדיון הקדשות ומטרתו להתיר את פירות המעשר לאכילה. מאידך, הפדיון של פרשת ראה הוא הלכה נוספת של פדיון כחלק מקיום מצוות ההבאה והאכילה של המעשר בירושלים, וכלשון הפסוק "וְנִתְּתָהּ בַכֶּסֶף וְצִרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדְךָ וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בוֹ: וְנִתְּתָהּ הַכֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תֵּאָוֶה נִפְשֶׁךָ..." אסור אפוא לחלל כסף על כסף לכתחילה כיון שחסר בחילול זה הפן המצוותי של פרשת ראה, אך בדיעבד החילול מועיל מדין הפדיון של פרשת בחוקותי.

פדיון וחילול – שני דינים

בפסוקים בפרשת ראה פדיון מעשר שני מתחלק לשני שלבים. השלב הראשון הוא העברת קדושת המעשר מפירות המעשר למעות, ושלב זה מתרחש מחוץ לירושלים. השלב השני הוא העברת קדושת המעשר מהמעות לפירות הלקוחים בכסף מעשר שני בתוך ירושלים (דברים י"ד, כה-כו):

וְנִתְּתָהּ בַכֶּסֶף וְצִרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדְךָ וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בוֹ:
וְנִתְּתָהּ הַכֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תֵּאָוֶה נִפְשֶׁךָ בְּבָקָר וּבְצֹאן וּבְשֶׂכֶר וּבְכָל אֲשֶׁר
תִּשְׁאַלְךָ נִפְשֶׁךָ וְאִכַּלְתָּ שָׂם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְשִׂמַחְתָּ אֹתָהּ וּבִיתְךָ:

הירושלמי במעשר שני קובע שמות מיוחדים לשני שלבים אלו: העברת הקדושה מהפירות למעות מחוץ לירושלים נקראת פדיון, והעברת הקדושה מהמעות לפירות בתוך ירושלים נקראת חילול (א', ג):

85. ובכך דומה החילול של כסף על הנחושת לחילול של כסף על כסף שמוזכרת באותה הלכה.

86. עיין מקדש דוד מעשר שני סימן יא'.

תני בן ביבי ונתת את הכסף בריחוק מקום אתה פודהו בקירוב מקום אין אתה פודהו ונתת הכסף בקירוב מקום אתה מחללו ואי אתה מחללו בריחוק מקום. נפקא מינה הלכתית לקביעה זאת עולה בירושלמי במסכת דמאי שקובע נוסח ברכה שונה לשני סוגי הפדיון (א, ד):

הפודה מע"ש מברך אקב"ו על פדיון מע"ש, ואם חיללן על פירות אחרות או שחילל מעות על הפירות מברך על חילול מע"ש.

ממקורות אלו נלמד שפדיון וחילול אינם מוגדרים כשני שלבים של מעשה פדיון אחד, אלא מדובר בשני מסלולים שונים במהותם.⁸⁷ על מנת לבאר זאת יש לעיין בגמרא בבבא מציעא שמעלה הסבר נוסף למחלוקת בית שמאי ובית הלל בענין חילול מעות כסף על דינרי זהב (ב"מ מה, א):

לישנא אחרינא, אמרי לה: רבי יוחנן וריש לקיש, חד אמר: מחלוקת בסלעין על דינרים, דבית שמאי סברי: הכסף – כסף ראשון, ולא כסף שני. ובית הלל סברי: הכסף כסף ריבה, ואפילו כסף שני.

להסבר הגמ', בית שמאי דורשים 'כסף ראשון ולא כסף שני', כלומר שהיתר הפדיון נאמר בפירות המעשר שני עצמם ולא במעות הפדיון, ולכך הם סוברים שאין מחללים את מעות הפדיון על מעות אחרות. מאידך, בית הלל דורשים את הריבוי של 'כסף כסף' ולומדים מכך שניתן לחלל מעות על מעות. אולם, הגמרא מקשה על ביאור זה מהמשנה במעשר שני שעולה ממנה שאף בית שמאי סוברים שניתן לחלל מעות על מעות:

תא שמע: הפורט סלע של מעשר שני בירושלים, בית שמאי אומרים: בכל הסלע מעות, ובית הלל אומרים: בשקל כסף, בשקל מעות.⁸⁸ השתא כספא לגבי פריטי מחללינן, ולא אמרינן כסף ראשון ולא כסף שני, לגבי דהבא דחשיב מיניה, מי אמרינן כסף ראשון ולא כסף שני? אמר רבא: ירושלים קמותבת? שאני ירושלים, דכתיב ביה ונתתה הכסף בכל אשר תאוה נפשך בבקר ובצאן.

רבא עונה שבית שמאי מחלקים בין פדיון מחוץ לירושלים לחילול בתוך ירושלים: פדיון מחוץ לירושלים מועיל מפירות על כסף ולא מכסף על כסף, אך חילול בתוך ירושלים מועיל אפילו בכסף על כסף.

87. עיין גר"ח על הש"ס מנחות דף פב, א ומקדש דוד מעשר שני סימן ח'.

88. התנאים נחלקו באדם שרוצה לפרוט סלע של מעשר שני בירושלים לפרוטות, בית שמאי סוברים שמותר לו לחלל את כל שווי הסלע לפרוטות, ואילו בית הלל מתירין לפרוט רק שקל שהוא מחצית מהסלע.

נראה מכך שעיקר יעוד פעולת הפדיון הוא הפקעת קדושת המעשר מפירות המעשר, ולכן בית שמאי סוברים שיש להגביל אותו לפירות המעשר עצמם.⁸⁹ מאידך, מטרת החילול בתוך ירושלים היא לשרת את מצוות המעשר, שכן החילול מחזיר את קדושת המעשר למקום שבו ניתן לקיים את יעודה, וכלשון הפסוק "וַנְתַּתֶּה הַפֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תֵּאָנֶה נִפְשֶׁךָ בַּבֶּקֶר וּבַצֹּאן וּבַיִן וּבַשֶּׂכֶר וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נַפְשֶׁךָ וְאַכְלֶתָ שֶׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְשִׁמַּחְתָּ אֹתָהּ וּבִיתְךָ". מכיון שכן, בית שמאי מתירים לפרוט מעות על מעות בתוך ירושלים לצורך השלמת הקנייה.⁹⁰

הוכחה נוספת לכך עולה מהלכת תוספת חומש בפדיון מעשר שני. הרמב"ם בהלכות מעשר שני פוסק שכאשר אדם מניח איסר של מעשר שני בתוך ירושלים על מנת לאכול כנגדו, קדושת המעשר פוקעת מהאיסר ברגע שערך המעשר יורד מתחת לסכום של ארבעה חמישיות הפרוטה (ח', יד):

המניח דינר של מעשר להיות אוכל כנגדו והולך כיון שאכל עליו עד שלא נשאר ממנו (אלא) פחות מפרוטה יצא לחולין, בד"א בשל דמאי (שאין מוסיפין עליו חומש) אבל בשל ודאי לא יצא לחולין עד שישאר ממנו פחות משהו פרוטה אחר שמוסיפין את החומש, כגון שנשאר ממנו פחות מארבעה חומשי שוה פרוטה.

מבואר בדברי הרמב"ם שגם חילול מעשר שני בתוך ירושלים מחייב תוספת חומש, ולכן סכום הפרוטה נמדד בתוספת החומש.⁹¹ הרא"ש מקשה על שיטת הרמב"ם מספר קושיות, ואחת מהן היא לגבי הצורך בתוספת חומש גם בחילול בתוך ירושלים (פירוש המשנה מעשר שני ד', ח):

ועוד דמעשר שני אין מוסיפין חומש בפדיונו אלא בפדיון ראשון וכשמחלל איסר זה אין צריך להוסיף חומש.

89. סימוכין לכך עולה בדרשה של המדרש הגדול (הוצאת מוסד הרב קוק) על הפסוקים בפרשת ראה: "וכי ירבה ממך הדרך בא הכת' ללמדך על מעשר שני להקל עליו שיהא נפדה ונאכל בגבולין". משתמע מהמדרש שהמטרה העיקרית של הפדיון היא היתר הפירות.

90. לפי זה יצא חילוק באופי הברכה: ברכת הפדיון היא ברכה על היתר הפירות, ואילו ברכת החילול היא על קיום מצוות החילול.

91. לשון הרמב"ם בפירוש המשנה (מעשר שני ד', ח): "אבל אם נשאר לו באיסר של ודאי עשיריתו הרי זה צריך לאכול כנגדו, לפי שהכלל אצלינו כל פחות משהו פרוטה אינו חשוב כלום בכל התורה... נמצא עשירית האיסר שמונה עשיריות פרוטה, וכשתוסיף על זה החומש חובת הפורה מעשר שני שלו שכבר ביארנו שהוא רבע הדבר הפדוי הרי יהיה הכל פרוטה".

לדעת הרא"ש הלכת תוספת חומש קיימת בפדיון ראשון של מעשר שני בלבד, כלומר בפדיון מחוץ לירושלים, אך לא בפדיון השני, בחילול בתוך ירושלים.⁹² עולה מדבריו שפסוקי פרשת בחוקותי שמלמדים על הלכת תוספת חומש עוסקים בפדיון מחוץ לירושלים בלבד, בעוד שהלכת החילול בתוך ירושלים מתחדשת בפסוקי פרשת ראה. ביאור הדבר שהפדיון מוגדר כפעולת הפקעה וגאולה של קדושת המעשר,⁹³ ולכך הוא מחייב תוספת חומש כפיצוי על הפקעת הקדושה. מאידך, החילול בתוך ירושלים הוא קיום של מצוות המעשר וקניית "כל אשר תאוה נפשך", ולכן לא נאמרה בו הלכת תוספת חומש.⁹⁴

אולם, נראה שאף הרמב"ם יכול להסכים להבנה העקרונית הזאת, וזאת לאור דבריו בהלכות מעשר שני פרק ד' (א-ג):

הרוצה לפדות פירות מע"ש פודה אותן בדמיהן ואומר הרי המעות האלו תחת הפירות האלו או הפירות האלו מחוללות על המעות האלו... ויעלו המעות לירושלים ויוציאם שם שנאמר וכי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו. וכן אם רצה לחלל פירות המעשר על פירות אחרות, יעלו הפירות השניות ויאכלו בירושלים, ולא יחלל ממין על שאינו מינו ולא מן היפה על הרע ואפילו באותו המין ואם חילל הרי הן מחוללות. הפודה מע"ש מברך אקב"ו על פדיון מע"ש, ואם חיללן על פירות אחרות או שחילל מעות על הפירות מברך על חילול מע"ש.

תחילה יש לעמוד על כך שהרמב"ם מחדש מסלול נוסף של פדיון שאינו מופיע בצורה מפורשת בתורה, פדיון פירות על פירות. בנוסף לכך, בהלכה ג' הרמב"ם מחלק על פי הירושלמי בין פדיון לחילול לגבי נוסח הברכה: בפדיון פירות על מעות מברכים 'על פדיון מעשר שני', ואילו בפדיון פירות על פירות או מעות על פירות מברכים 'על חילול מעשר שני'. נמצא לדעת הרמב"ם שהחילוק בין פדיון לחילול

92. וכן מוכיח המקדש דוד בהלכות מעשר שני פרק כ' (אך בהמשך דבריו הוא מבאר את החילוק בסגנון אחר, עיי"ש).

93. כלשון הפסוק בפרשת בחוקותי: "וְאִם גָּאֵל יִגָּאֵל אִישׁ מִמֵּעֶשְׂרוֹ...".

94. ובאמת, שהרמב"ם במהדורא קמא לפירוש המשניות מחלק אף הוא בין פדיון לחילול לגבי ההלכה של תוספת חומש (מעשר שני ב', ד): "אין פודין מעשר שני אכסרה... והטעם לפי שאין פודין אלא אחרי הערכת הדבר הנמכר ואם פדאו בעליו מוסיף חומש... אבל החילול נעשה בפחות משווי ואינו חייב חומש". אולם, כנראה שבמהדורא בתרא חזר בו מחילוק זה, כפי שעולה מפסקיו במשנה תורה (ועיין בכסף משנה במעשר שני ח', יד שכותב זאת בצורה מפורשת, אך עיין בלחם שמים מעשר שני ד, ח שמפרש את שיטת הרמב"ם באופן אחר). לעיין נוסף בשיטת הרמב"ם: עיין הלכות מעשר שני פרק ה' הלכות ב', ג', ויג', חידושי הגר"ח על הש"ס מנחות פב, א; חזו"א דמאי סי' ג' ס"ק ט"ז; חזון יחזקאל מעשר שני ב', ז; מקדש דוד מעשר שני סימן כ'; שערי מעשר שני פ"ב סימן יז'.

תלוי בזהות החפץ שעליו מחללים את קדושת המעשר: פדיון על מעות נקרא פדיון, ופדיון על פירות נקרא חילול.⁹⁵ וכך מבאר החזון איש את הדברים (דמאי סימן ג אות ח):

וזה שכתב הר"מ פירות על פירות מברך על חילול זה אמר מסברא דפדיון עיקרו להוציא לחולין את הנפדה ועדיין לא נכנס למ"ש דבר הראוי למצותו אבל חילול הוא שמחללו על דבר ראוי למצותו.

בפעולת הפדיון הקדושה חלה על מעות שאינן ראויות לקדושת מעשר שני, כך שאופי הפדיון הוא הפקעת קדושת המעשר שני מהפירות. לעומת זאת, בחילול הקדושה חלה על דבר הראוי לקדושת מעשר שני, כך שאופי החילול הוא קידום מצוות המעשר. נמצא לפי ביאור החזון איש שאף שהרמב"ם נוקט בעמדה חדשה בביאור מושגי פדיון וחילול, הרי שסברתו דומה לסברת הרא"ש.⁹⁶

פדיון כקיום עצמאי

הגמרא במכות עוסקת באיסור אכילת המעשר שני מחוץ ירושלים וקובעת שמהתורה איסור זה אינו קיים לפני הכניסה של המעשר לירושלים (יט, ב):

אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן: מעשר שני מאימתי חייבין עליו? משראה פני החומה; מ"ט? דאמר קרא: לפני ה' אלהיך תאכלנו (שנה בשנה), וכתיב: (כי) לא תוכל לאכול בשעריך, כל היכא דקרינן ביה לפני ה' אלהיך תאכלנו - קרינן ביה לא תוכל לאכול בשעריך, וכל היכא דלא קרינן ביה לפני ה' אלהיך תאכלנו - לא קרינן ביה לא תוכל לאכול בשעריך.

הגמרא דורשת הלכה זאת על ידי היקש ממצוות האכילה בתוך ירושלים שחלה בשעת ראיית פני חומות ירושלים. הסוגיה מעוררת כמובן קושי: אם המעשר אכן מותר באכילה חוץ לירושלים, כיצד ניתן לכלכל את דין הפדיון שקובע שאסור לאכול את הפירות קודם לפדיונם. הראשונים עונים שתי תשובות. התוספות מסבירים שאיסור אכילת המעשר מחוץ לירושלים נובע ממצוות הפדיון (מכות יט, א ד"ה אמר רבי יוחנן):

95. וכך מבאר הרדב"ז בהלכות מעשר שני פ"ד ה"ט.

96. לסיום החלק הזה ראוי להדגיש שהחילוק בין פדיון וחילול אינו עולה מתוך שלל הראיות שהועלו לעיל בביסוס הסברא של פדיון מעשר שני כקיום במצות המעשר, ולהפך מראיות אלו מבואר שהסברא הזאת קיימת אף לגבי הפדיון מחוץ לירושלים. אך כוונתינו כאן הוא שאף מי שחולק על היישום של הסברא הזאת לגבי הפדיון מחוץ לירושלים, יכול להסכים לכך לגבי החילול בתוך ירושלים. אולם, יש לעיין עוד בשיטת הרמב"ם בענין זה, ואכמ"ל.

וקשה דכיון דקודם שיראה פני הבית הכי נמי דמותר לאכלו חוץ א"כ למה
הוזקק לעולם לפדות מעשר שני וי"ל דודאי ליכא לאו אבל עשה איכא דכתיב
וצרת הכסף בידך אבל בלא פדייה לא.

הריטב"א מביא הסבר נוסף שאיסור האכילה נלמדת ממצוות האכילה בתוך ירושלים
(ד"ה אמר רב אסי):

ומיהו מלקות הוא דליכא אבל איסור עשה איכא או מדכתיב וצרת הכסף בידך
והלכת או משום דכתיב לפני ה' אלהיך תאכלנו ולא בחוץ ולא הבא מכלל
עשה עשה.

לדעת הריטב"א מעשר שני מחוץ לירושלים, בדומה למעשר שני בתוך ירושלים,
מיועד למצוות אכילת הבעלים בירושלים, אלא שלפני הכניסה לירושלים מדובר
בלאו הבא מכלל עשה ולאחר הכניסה לירושלים נוסף איסור לא תעשה על הוצאתו
ואכילתו מחוץ לירושלים. נראה שתוספות חולקים על כך וסוברים שמעשר שני
מחוץ לירושלים אינו מיועד למצוות האכילה וסיבת איסור האכילה היא מצוות
הפדיון. אם כן, מבואר שלדעת התוספות מצוות הפדיון מנותקת ממצוות האכילה של
המעשר ועומדת בפני עצמה.⁹⁷

נראה ששאלה זאת עומדת בבסיס מחלוקת התנאים במשנה במעשר שני בענין דין
מעשר שני בזמן הזה (ה, ז):

מי שהיו לו פירות בזמן הזה והגיעה שעת הבעור בית שמאי אומרים צריך
לחלל על הכסף ובית הלל אומרים אחד שהן כסף ואחד שהן פירות.

בית הלל סוברים שפירות מעשר שני בזמן הזה טעונים גניזה כיון שאי אפשר לקיים
את יעוד המעשר, אכילתו בירושלים. מאידך, בית שמאי סוברים שמעשר שני טעון
פדיון גם בזמן הזה, והמפרשים נחלקו בביאור שיטתם. הרמב"ם מבאר שבית שמאי
מחדשים הלכה באופן גניזת המעשר, שאין לגנוז את המעשר כפירות אלא יש
לפדותם ולגנוז את המעות.⁹⁸

בית שמאי אומרים וצרת הכסף, כסף בלבד מצניעין.

מאידך, הריב"מ"ץ מפרש שהחידוש של בית שמאי הוא בהלכות פדיון:

97. אולם, מדברי הריטב"א מבואר שמדובר באיסור עשה ולא במצוות עשה, ואפשר שהתוספות
עצמם שלא הביאו זאת חולקים עליו, וצ"ע.

98. וכנראה שהסיבה לכך היא שגניזת הכסף היא דרך מכובדת לטיפול במעשר.

בית שמי אומ' צריך לחלל שיעור מעשר שני על הכסף. מאי טעמ' דבית שמי, וצרת הכסף מכל מקום.⁹⁹

כלומר, בית שמאי לומדים מהפסוק שחובת הפדיון קיימת אפילו בזמן הזה שאין אפשרות לאכול מעשר שני בירושלים, ומכאן שמעשה הפדיון הוא בעל משמעות עצמאית שמנותקת ממצוות ההבאה לירושלים.

ביטוי נוסף לחשיבות הפדיון עולה בתשובת החתם סופר שמבאר את המשנה במעשר שני (ד', ד) שמלמדת שמותר להערים בפדיון מעשר שני על מנת להיפטר מחיוב החומש (אורה חיים א, סב):

ובמשנה דמס' מע"ש [פ"ד מ"ד] כיצד מערימים על מע"ש דאמר בירושלמי משום ברכה, משמע דזולת זה היה ראוי לאסור להערים ולהפקיע חומש, י"ל לא שהיה ראוי לאסור דהוי לי' למיתני המערים במע"ש ואומר לבנו וכו' דינו כך וכך ולא שיאמר כיצד מערימים כאילו תקנתא דרבנן הוא להערים, ומסיק משום ברכה, פי' גבי לא תוכל שאתו כתיב (דברים י"ד - כ"ד) כי יברכך ה' אלהיך והב"ב מפני שהיו צריכים להוסיף חומש נמנעו מלפדותם והעלו הפירות והפסידו הברכה, ע"כ המציאו חז"ל ערמה של היתר לפדות בלי חומש ולהעלות המעות.

החתם סופר מציין שמהניסוח של המשנה משתמע שתקנת ההערמה אינה רק היתר אלא מצוה וחיוב, והוא מבאר זאת על פי הירושלמי שכותב שהמקור לתקנת ההערמה הוא הביטוי 'ברכה' שמופיע בתורה לגבי פדיון מעשר שני, 'כי יברכך ה' אלקיך'. החתם סופר מפרש שכוונת הירושלמי לברכה שמתקיימת על ידי הפדיון, ועל מנת לאפשר את הפדיון חז"ל התיירו את ההערמה שפוטרת את הפודה מחיוב חומש. אם כן, מבואר בחתם סופר שהפדיון הוא קיום בעל משמעות עצמאית, ולכן המעלה פירות מעשר שני עצמם לירושלים ואינו מקיים את הפדיון מפסיד את הברכה שבו.^{100 101}

בטעם הדבר נראה שפדיון מעשר שני הוא קיום בקדושת החפצא של המעשר, שמעשה הפדיון מורה על מעמדו הייחודי של המעשר כקודש לה'. אם כן, הפדיון איננו הכשר בעלמא למצוות אכילת המעשר אלא מדובר בקיום נפרד ואף מקביל

99. והדברים מפורשים יותר בביאור הגר"א ובפירוש הר"ש סירילאו.

100. ועיין בשו"ת אבן שתייה סימן א' (מובא בליקוטי הערות לשו"ת חתם סופר).

101. אולם, נעיר שמוני המצוות לא הזכירו מצוות פדיון לגבי מעשר שני. הרמב"ם מונה מצוה אחת של הפרשת המעשר (ספר המצוות עשין קכ"ח), והרמב"ן מוסיף את מצוות אכילת המעשר (שכחת העשין מצוה ראשונה). ויתכן שכדומה למצוות האכילה אף מצוות הפדיון כלולה לדעת הרמב"ם במצוות הפרשה, שהרי שתייהן הלכות בקדושת החפצא של המעשר כפי שנבאר להלן. ועיין במלבושי יו"ט ח"ב קל וחומר סימן יא'.

למצוות האכילה - מחוץ לירושלים בעל המעשר מורה על קדושת המעשר באמצעות הפדיון, ובתוך ירושלים הוא עושה זאת באמצעות האכילה.¹⁰²

סיכום

בתחילת המאמר דנו באופי הפדיון ובחנו את היחס בין פדיון הקדש ובין פדיון מעשר שני. העלנו שפדיון הקדש ביסודו הוא מעשה קנין מגבוה, והסתפקנו האם מדובר בקנין מהסוג של כסף קנין או כסף שווי. לגבי פדיון מעשר שני העלנו שתי עמדות בהבנת אופי הפדיון: עמדה אחת סוברת שפדיון מעשר שני אף הוא מעשה קנין בדומה לפדיון הקדש, ועמדה שנייה מחלקת בין שני סוגי הפדיון וסוברת שפדיון מעשר שני הוא מעשה חילול ולא מעשה קנין.¹⁰³

לאחר מכן, הצענו לתלות את הבנת אופי הפדיון בשני תחומים אלו בשאלת אופי קדושתם. הסברנו שקדושת ההקדש נובעת מבעלותו ולכן הפקעתה מתרחשת באמצעות פעולת קנין. לעומת זאת, שאלת אופי קדושת מעשר שני נתונה לכאורה במחלוקת התנאים האם מעשר שני ממון גבוה או הדיוט, ותלינו בכך את שתי העמדות באופי הפדיון: לדעת רבי מאיר שמעשר שני ממון גבוה קדושת המעשר נובעת מהקנין לגבוה בדומה לקדושת ההקדש ולכן הפדיון מתבסס על מעשה קנין. מאידך, לדעת רבי יהודה שמעשר שני ממון הדיוט קדושת המעשר נובעת מהיעוד למצוה ולכן הפדיון הוא מעשה חילול. אולם, לאחר מכן העלינו שאף לדעת רבי מאיר מדובר במעשה חילול וזאת על פי ביאור הגר"ח שמעשר שני ממון גבוה פירושו קדוש לגבוה ולא ברשות גבוה.¹⁰⁴

בהמשך, חזרנו לפדיון הקדש והוכחנו שקיימים בו שני מסלולים. מסלול אחד הוא פדיון בדרך מקח שמתקיים על ידי מי שאינו בעל ההקדש ופועל באמצעות מקח

102. בענין פדיון נטע רבעי כקיום עצמאי: עיין רשב"א ברכות לה, א ד"ה הא מבעי ליה ובית ישי חלק א' סימן ז' סע' ב'.

103. בנקודה הזאת נחלקו הריטב"א והתוספות רא"ש בענין פדיון בפחות משה פרוטה. הריטב"א שסובר שאפשר לפדות מעשר שני שאינו שוה פרוטה נוקט בעמדה שהפדיון הוא מעשה חילול, ואילו התוספות רא"ש שמחייב מעשר שני שוה פרוטה סובר שהפדיון הוא מעשה קנין. מחלוקת שניה היא בענין פדיון שוה מנה על שוה פרוטה. לדעת הרמב"ם מעשר שני נפדה שוה מנה על שוה פרוטה כיוון שמדובר במעשה חילול, ואילו התוספות שסוברים שמעשר שני נפדה בשוויו בלבד נוקטים כעמדה שהפדיון הוא מעשה קנין. מחלוקת שלישית היא לגבי קביעת ערך הפדיון, ונחלקו בכך התנאים. חכמים שמחלקים בין שעת הפדיון ושעת הקנין סוברים שהפדיון הוא מעשה חילול, ורשב"ג שמשווה ביניהם סובר שהפדיון הוא מעשה קנין. לבסוף הבאנו ראייה נוספת לכך שפדיון מעשר שני היא פעולת פדיון, בשונה מפדיון הקדש, מהלכת חילול על ידי קטן.

104. ולכן יתכן שהפדיון יחול בשעת המשיכה אף לדעת רבי מאיר.

מגבוה כפי שביארנו לעיל. מסלול שני הוא פדיון המקדיש עצמו שנקרא פדיון בדרך חילול, פדיון שבו המקדיש 'גואל' את ההקדש מקדושתו מכוח היותו יוצר הקדושה.¹⁰⁵

בחלק השני של המאמר דנו במטרת הפדיון והעלינו שבשונה מפדיון הקדש שהוא פעולה טכנית לחלוטין, פדיון מעשר שני הוא חלק מהותי במצוות ההבאה ואכילת המעשר שני בירושלים.¹⁰⁶ בהמשך הצענו שבנקודה זאת יש הברל בין פעולת הפדיון מחוץ לירושלים ובין פעולת החילול שבתוך ירושלים: המטרה העיקרית של הפדיון היא הגאולת קדושת המעשר מהפירות, ואילו החילול הוא קיום במצוות אכילת המעשר בירושלים.

בחלק האחרון הצענו הבנה חדשה ולפיה פדיון מעשר שני הוא קיום בעל חשיבות עצמאית והבאנו לה ראיות. הסברנו שמשמעות הדבר היא שהפדיון מורה על מעמדו הייחודי של המעשר כקודש לה'. לפי הבנה זאת מצוות הפדיון והאכילה חותרות למטרה אחת, ושתייהן מהוות קיום בקדושת החפצא של המעשר.

105. וראינו כמה נפקא מינות לכך: חיוב חומש, פדיון שוה מנה על שוה פרוטה, חילול שביעית בפרי שני.

106. וראינו שלושה יישומים עיקריים לרעיון זה בפדיון מעשר שני: הגדרת מיוחדת של כסף בפדיון שמאפשרת את קיום מצות המעשר ברווח, הגדרה מיוחדת של "טבעא" ו"פירא" שתואמת את מהות הפדיון כמשרתת את מצות המעשר, האיסור לחלל כסף על כסף שאינו מקדם את קיום מצוות המעשר.